

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

Αριθμός μητρώου: 1340200400096

Δ' ΕΞΑΜΗΝΟ

ΜΑΘΗΜΑ: ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ: ΑΝΔΡ. Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΠ. Β. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

Θ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	2
Εισαγωγή	4
Ατομικά δικαιώματα	5
Περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων	6
ΓΕΝΙΚΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ	8
Εγγενείς περιορισμοί	8
Κοινωνικός περιορισμός	10
Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος	11
Α. Συνταγματικοί Περιορισμοί	13
Ειδικοί- Καταχρηστική άσκηση- Αναστολή	13
Β. Νομοθετικοί περιορισμοί	14
Περιορισμοί των περιορισμών	17
Ανεπιφύλακτα Συνταγματικά Δικαιώματα	19
Περιορισμός των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων;	22
Τα κατ'ίδιαν ανεπιφύλακτα συνταγματικά δικαιώματα	26
Η αξία του ανθρώπου	27
Ισότητα	29
Ισότητα των φύλων	32
Κοινωνική ισότητα	33
Στρατολογική ισότητα	34
Φορολογική ισότητα	35
Ίση πρόσβαση στις δημόσιες λειτουργίες	36
Αποκλειστική πρόσβαση:	37
Ίση πρόσβαση:	38
Ισότητα αμοιβής εργασίας	39
Ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας	40
Προστασία της ζωής	42
Προσωπική ασφάλεια	44
Σωματική και ψυχική ακεραιότητα	46
Δικαίωμα νόμιμου δικαστή	48

Απαραβίαστο της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής	50
Δικαίωμα της αναφοράς	51
Δικαίωμα συνάθροισης	52
Θρησκευτική ελευθερία	54
Ελευθερία της τέχνης	56
Ελευθερία επιστήμης, έρευνας και διδασκαλίας	58
Ελευθερία της παιδείας	60
Δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης	61
ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	63
IMPORTANT CONCLUSIONS	64
ΛΗΜΜΑΤΑ	65
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	66
ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ	67

Εισαγωγή

Το θέμα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία στοιχειοθετείται από την εξέταση των συνταγματικών εκείνων δικαιωμάτων που χαρακτηρίζονται ως ανεπιφύλακτα. Εν είδει προϋποθέσεως, τα δικαιώματα αυτά τα οποία περιλαμβάνονται στον κατάλογο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του δευτέρου μέρους του συνταγματικού κειμένου, άρθρα 4-25, εμφανίζουν μια ιδιαιτερότητα όσον αφορά στους περιορισμούς, έννοια συνοδεύουσα γενικά την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων.

Στόχος συνεπώς της εργασίας αυτής αποτελεί ο εντοπισμός, η διασάφηση και η δικαιολόγηση της προαναφερθείσας ειδοποιού διαφοράς των εν λόγω δικαιωμάτων. Ειδικότερα, θα εξεταστεί τότε ένα ατομικό δικαίωμα προσλαμβάνει το χαρακτηρισμό του ανεπιφύλακτου, γιατί χαρακτηρίζεται έτσι και, το σπουδαιότερο, ποιες οι συνέπειες του χαρακτηρισμού αυτού. Στη συνέχεια θα αναφερθούν και θα αναλυθούν τα σημαντικότερα ανεπιφύλακτα δικαιώματα για λόγους πληρότητας, συγκεκριμενοποίησης και μείζονος κατανόησης.

Τα παραπάνω εκτιθέμενα συνιστούν τον κύριο όγκο και θεματολογία της παρούσας εργασίας. Κάνοντας ωστόσο λόγο για «ανεπιφύλακτα ατομικά δικαιώματα», λογικά προγενέστερη είναι η εξέταση της έννοιας-γένους, αυτής δηλαδή των ατομικών δικαιωμάτων και εν συνεχεία μόνο η ανάλυση και η εστίασή μας στο είδος, στα ανεπιφύλακτα. Ομοίως, προτού ασχοληθούμε με τη σχέση των τελευταίων με τους περιορισμούς, χρήζει μνείας η έννοια, τα είδη και η λειτουργία αυτών αναφορικά με τα ατομικά δικαιώματα εν γένει.

Η παρακάτω ανάπτυξη θα ακολουθήσει την παραπάνω συλλογιστική πορεία που προκρίναμε ως προτιμητέα.

Ατομικά δικαιώματα

Η ιστορική εξέλιξη με τις κοινωνικοπολιτικές ζυμώσεις που τη σημάδεψαν οδήγησε, στο πλαίσιο της σχέσης εξουσίας-εξουσιαζομένων, στην ανάδυση της αξίωσης του ανθρώπου για σεβασμό της ατομικότητάς του ως έννοιας υπερκείμενης περιλαμβάνουσας την ελευθερία, την ισότιμη μεταχείριση, τον αυτοπροσδιορισμό του. Οδηγηθήκαμε έτσι στη νομική κατοχύρωση ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, των ατομικών δικαιωμάτων με χορηγό το κράτος.

Με τον όρο «ατομικά δικαιώματα»- όρος που κρίνεται προτιμητέος έναντι των συναφών «ατομικές ελευθερίες», καθώς με τον πρώτο τονίζεται η αναγνωρισμένη από το κράτος αξίωση και η νομική θεμελίωση, «θεμελιώδη/ανθρώπινα δικαιώματα» που δεν εξάρει το σκοπό προστασίας της ατομικότητας και «συνταγματικά δικαιώματα» που είναι ιδιαίτερα ευρύς¹ (αλλιώς: Τσάτσος Δ. Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. Γ, Θεμελιώδη Δικαιώματα 1, Γενικό Μέρος, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1988, σελ 24-26), εννοούμε τους νομικούς κανόνες που «παρέχουν δεσμευτική επιταγή προς τον κοινό νομοθέτη»² θεσπίζοντας δικαιώματα και αντίστοιχες υποχρεώσεις, αποτελούν δηλαδή πραγματικούς κανόνες δικαίου και όχι απλώς κατευθυντήριες- προγραμματικές διατάξεις.

Η σημασία των δικαιωμάτων αυτών συνίσταται στη διασφάλιση αφ' ενός του ατόμου στο πλαίσιο της οργανωμένης σε κράτος κοινωνίας και αφ' ετέρου στην αυτοδέσμευση του τελευταίου, πράγμα που το απομακρύνει από το μοντέλο του απολυταρχισμού. Τα ατομικά δικαιώματα συνδέονται άρρηκτα με το κράτος δικαίου και το κοινωνικό κράτος. Η σημασία τους συνοψίζεται στο ότι μετατρέπουν τον άνθρωπο από αντικείμενο σε υποκείμενο δικαίου, από υπήκοο σε πολίτη.³

¹ Δαγτόγλου Π.Δ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμ.Α', Αθήνα- Κομοτηνή 1951

² ΣτΕ 811/1977

³ Δαγτόγλου Π.Δ, ό.π. σελ. 8

Περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων

Τα ατομικά δικαιώματα των οποίων την έννοια επιχειρήσαμε να προσεγγίσουμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, και που ως σκοπό τους έχουν την εξασφάλιση ενός *minimum* ελευθερίας και αξιοπρέπειας για το άτομο στο πλαίσιο της οργανωμένης σε κράτος κοινωνίας, δεν τυγχάνουν απεριόριστης προστασίας. Ήδη, το άρθρο 4 §1 της γαλλικής διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1789 όριζε ότι « η ελευθερία συνίσταται στην εξουσία να κάνει κανείς οτιδήποτε δε βλάπτει τον άλλο: έτσι, η άσκηση των φυσικών δικαιωμάτων κάθε ανθρώπου δεν έχει άλλα όρια από εκείνα που εξασφαλίζουν στα άλλα μέλη της κοινωνίας την απόλαυση των ίδιων δικαιωμάτων». Η σχετικότητα της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων καθίσταται σαφής αν στην ανάγκη ασκήσεώς τους από όλα τα άτομα, ανάγκη που εύγλωπτα σκιαγραφείται στην ανωτέρω διάταξη, προστεθεί η εξασφάλιση της ίδιας της υπόστασης του κράτους. Η απεριόριστη συνταγματική κατοχύρωσή τους εξισώνεται με την κατάλυσή τους.⁴ Μάλιστα, το ζήτημα των περιορισμών τίθεται κυρίως μόνο προκειμένου για ατομικά δικαιώματα, καθώς η συνταγματική προστασία των πολιτικών δικαιωμάτων –αν εξαιρέσουμε τον αυτονόητο νομοθετικό περιορισμό του άρθρου 51§3 εδ.β΄ του Συντάγματος που αφορά το ενεργητικό εκλογικό δικαίωμα και εν μέρει το παθητικό- είναι απόλυτη ενόψει της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας και αυτή των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι σχετική και εξαρτώμενη, ενόψει της φύσης τους, από τις εκάστοτε οικονομικές δυνατότητες του κράτους.⁵

Ο περιορισμός αυτός των ατομικών δικαιωμάτων που εκπορεύεται από το γεγονός ότι «μέσα στο συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, που κυρίαρχο στοιχείο του είναι ο κρατικός καταναγκασμός, δεν μπορεί να νοηθεί και να υπάρξει παρά μόνο σχετική ελευθερία»⁶, δηλώνεται ρητώς και στο Σύνταγμα στο άρθρο 25§2 σε συνδυασμό με την §1 από όπου προκύπτει η αναγνώριση

⁴ Ράικος Αθ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, τόμ.2,σελ.173

⁵ Ράικος, ό.π. , σελ. 172

⁶ Μάνεσης Αρ., Συνταγματικά Δικαιώματα , Ατομικές ελευθερίες, σελ. 55

και προστασία τους στο πλαίσιο της δικαιοσύνης και της ελευθερίας, όπως αυτή η τελευταία προσδιορίζεται στο πλαίσιο του κοινωνικού συνόλου.

Με βάση λοιπόν τις παραπάνω σκέψεις καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως το Σύνταγμα ακολουθεί την εξής οργάνωση των κανόνων του: ορίζει το πεδίο προστασίας – πράγμα που αποτελεί τον κανόνα και στη συνέχεια εισάγει την εξαίρεση που είναι ο περιορισμός.

Η έκταση της κατοχύρωσης των επιμέρους ατομικών δικαιωμάτων προκύπτει από τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις. Ειδικότερα, οι περιορισμοί πρέπει, με βάση τη γενική αρχή που διατυπώνεται στο άρθρο 25 τελευταίο εδάφιο, να θεσπίζονται είτε απ'ευθείας από το Σύνταγμα είτε από νόμο μετά από σχετική εξουσιοδότηση του πρώτου. Διακρίνουμε έτσι τρεις κατηγορίες ατομικών δικαιωμάτων: τα κατοχυρούμενα υπό την επιφύλαξη του Συντάγματος (“Verfassungsvorbehalt”), υπό την επιφύλαξη του νόμου (“Gesetzesvorbehalt”), και χωρίς καμία επιφύλαξη (“vorhabetlose Grundrechte ή Freiheitsrechte”).⁷

Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με τα δύο αυτά είδη των περιορισμών (συνταγματικοί και νομοθετικοί περιορισμοί) αφού γίνει πρώτα μνεία σε τρεις γενικές κατηγορίες περιορισμών, η έννοια και λειτουργία των οποίων θα μας βοηθήσει να πραγματευτούμε αργότερα το θέμα της εφαρμογής περιορισμών ακόμα και στα ανεπιφύλακτα συνταγματικά δικαιώματα και που για λόγους συνέπειας προς τον τίτλο της ενότητας εντάσσουμε εδώ.

⁷ Ράικος Αθαν., ό.π, σελ. 173-174

ΓΕΝΙΚΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ

Εγγενείς περιορισμοί

Οι εγγενείς περιορισμοί συνιστούν εννοιολογικούς προσδιορισμούς , αφορούν το περιεχόμενο του εκάστοτε ατομικού δικαιώματος.⁸ Αυτά θεσπίζονται και κατοχυρώνονται από νομικούς κανόνες που διαμορφώνουν το πεδίο αναφοράς και προστασίας τους⁹, με αποτέλεσμα να οριοθετείται από αυτούς, και εν προκειμένω από τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις, η έκταση της προστασίας του αγαθού ανάλογα με το αν αυτό εμπίπτει εννοιολογικά στο πεδίο προστασίας που χαράσσεται από τον κανόνα δικαίου. Μάλιστα η εξέταση της πλήρωσης της τελευταίας αυτής προϋπόθεσης οφείλει να προηγείται του ελέγχου συνδρομής ενός από τους περιορισμούς του δικαιώματος διότι ελλείψει της δεν υφίσταται καν προστατευόμενο έννομο αγαθό. Ένα παράδειγμα των παραπάνω εκτιθεμένων συνιστά το άρθρο 13 του Συντάγματος το οποίο δεν προστατεύει όλες τις θρησκείες αλλά μόνο τις «γνωστές», συνεπώς, αν μία θρησκεία δεν εντάσσεται σε αυτόν τον προβλεπόμενο εννοιολογικό πυρήνα δεν εμπίπτει στη σφαίρα προστασίας του άρθρου 13 και επομένως δεν τίθεται καν θέμα εξέτασης τυχόν περιορισμού της θρησκευτικής ελευθερίας.

Άλλες φορές ο εννοιολογικός προσδιορισμός του περιεχομένου του δικαιώματος δε γίνεται από το ίδιο το Σύνταγμα αλλά από τον κοινό νομοθέτη κατόπιν εξουσιοδότησεως από αυτό. ¹⁰Πρόκειται για «νομοθετική συγκεκριμενοποίηση»¹¹ του δικαιώματος, ένα είδος διαμορφωτικής επέμβασης του νομοθέτη με την οποία ρυθμίζει το συγκεκριμένο νομικό καθεστώς, με χαρακτηριστικό παράδειγμα εκείνο της ιδιοκτησίας (άρθρο 18).

Τέλος, για εγγενή περιορισμό κάνουμε λόγο και όταν το Σύνταγμα κατοχυρώνει την άσκηση ενός ατομικού δικαιώματος υπό την προϋπόθεση

⁸ Δαγτόγλου Π., ό.π , σελ. 138

⁹ Χρυσόγονος Κ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα , σελ. 65 επ.

¹⁰ Δαγτόγλου Π, ό.π, σελ. 140

¹¹ Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο τόμ. γ, Θεμελιώδη Δικαιώματα 1, Γενικό μέρος σελ. 230

της «τήρησης των νόμων» ή «εντός των ορίων των νόμων».¹² Ασφαλώς, η κατοχύρωση της ελευθερίας του λόγου δεν εξικνείται μέχρι την ελευθερία της εξυβρίσεως.

Θα πρέπει καταληκτικά να σημειώσουμε ότι παρότι γίνεται λόγος περί «περιορισμών», στην πραγματικότητα και όπως προαναφέραμε, πρόκειται για «προσδιορισμούς». Για τις μεν δύο πρώτες περιπτώσεις που αναφέραμε, πρόκειται για «οντολογικό προσδιορισμό»¹³, δηλαδή για αποτύπωση των ορίων του δικαιώματος από το συντακτικό και δευτερευόντως τον κοινό νομοθέτη, για την τελευταία πρόκειται περί «ουσιαστικού περιορισμού»¹⁴-οδηγού στην άσκηση του δικαιώματος.

¹² Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 142

¹³ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 170

¹⁴ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 171

Κοινωνικός περιορισμός

Ο κοινωνικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων έχει την αφετηρία του στο Σύνταγμα της Βαϊμάρης του 1919 (άρθρο 153§3) και συνιστά προσανατολισμό και του ελληνικού Συντάγματος ιδίως μετά την αναθεώρηση του 2001, οπότε και κατοχυρώνεται στο άρθρο 25§1 η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου. Από τη διάταξη αυτή εκκινούν και οι κοινωνικοί περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων, που έχουν ως ουσιαστική δικαιολογητική βάση τη φύση του ανθρώπου ως όντος κοινωνικού και τη συνακόλουθη κοινωνική δέσμευσή του.

Διακρίνουμε ανάμεσα στους ειδικούς κοινωνικούς περιορισμούς, που επισυνάπτονται στα επιμέρους ατομικά δικαιώματα και είναι προσαρμοσμένοι και καταλλήλως διαβαθμισμένοι ανάλογα με την ιδιοτυπία του καθενός, και σε ένα γενικό κοινωνικό περιορισμό που συνάγεται από το άρθρο 25 κατά τον οποίο δεν επιτρέπεται η άσκησή των δικαιωμάτων αυτών κατά τρόπο που να προκαλεί άμεση και σπουδαία βλάβη στο κοινωνικό σύνολο. Υποστηρίζεται η άποψη¹⁵ ότι ο γενικός αυτός περιορισμός έχει γενική ισχύ και εφαρμόζεται για τα ατομικά εκείνα δικαιώματα για τα οποία δεν υπάρχει ειδικός κοινωνικός περιορισμός. Βέβαια όπως αντιλαμβάνεται κανείς, μόνο μικρό πεδίο εφαρμογής μπορεί να έχει καθώς κατά την κατοχύρωση των περισσότερων ατομικών δικαιωμάτων προβλέπονται ειδικοί κοινωνικοί περιορισμοί πολύ περισσότερο δε, για τους πλέον ευαίσθητους τομείς (π.χ προστασία της ιδιοκτησίας άρθρο 18).

¹⁵ Δαγτόγλου Π., ό.π, σελ. 153

Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος

Στο άρθρο 25§3 του Συντάγματος ορίζεται ότι «καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται». Λαμβάνοντας υπ'όψιν τη συστηματική ένταξη της εν λόγω διάταξης καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι αφορά μόνο τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, όχι τα πολιτικά που όπως προαναφέραμε απολαμβάνουν απόλυτης προστασίας ενόψει της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας.¹⁶

Πρόκειται για μια γενική αρχή του δικαίου που περιλαμβάνεται και στα διεθνή κείμενα περί προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (άρθρο 30 Παγκόσμιας Διακήρυξης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 1948, άρθρο 5§1 Διεθνών Συμφώνων για « τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα» και «τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα» 1966) και για έναν επιτακτικό κανόνα δικαίου άμεσης ισχύος¹⁷, καθώς κύρωση θεωρείται η αποστέρηση της προστασίας για τον δικαιούχο του δικαιώματος που ασκείται καταχρηστικά.

Για καταχρηστική άσκηση ενός δικαιώματος κάνουμε λόγο όταν αυτή υπερβαίνει προφανώς τα όρια που διαγράφει η συνταγματική αξιολογική τάξη¹⁸ ή αλλιώς όταν καθίσταται εμφανές μέσω εξωτερικών γεγονότων, τα οποία δεν επιδέχονται αμφισβήτηση και είναι προφανή ότι είναι διαφορετικός ο σκοπός για τον οποίο το δικαίωμα χρησιμοποιείται.¹⁹ Ας σημειωθεί η διάκριση της καταχρηστικής άσκησης από την παράβαση του Συντάγματος ή των χρηστών ηθών ή την προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων ή την παράβαση υπακοής στο Σύνταγμα ή των νόμων, καθώς κατάχρηση υπάρχει όταν δεν παραβιάζεται ρητή διάταξη, το γράμμα, αλλά ο σκοπός του δικαιώματος, το πνεύμα του Συντάγματος.²⁰

¹⁶ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 70, Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 159-160

¹⁷ 794/1976 (Το Σ 3, σελ. 173 επόμε.), 289/1981 (Το Σ 8, σελ. 63 επόμε.), 717/1985 (Το Σ 12, σελ. 682 επόμε.)

¹⁸ Ράικος Αθαν., ό.π., σελ. 191

¹⁹ Τσάτσος Δ., ό.π., σελ 281

²⁰ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ 161-162

Τέλος, η απαγόρευση της κατάχρησης δε συνιστά στην πραγματικότητα περιορισμό αλλά προσδιορισμό- οριοθέτηση του δικαιώματος αν λάβουμε υπ'όψιν ότι οριοθέτηση αποτελεί «ο προσδιορισμός των ανωτάτων ορίων άσκησης του δικαιώματος²¹» και όποιος κινείται εκτός των ορίων αυτών παύει να απολαύει της προστασίας του Συντάγματος.

²¹ Δημητρόπουλος Ανδρ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου τόμ. Γ' – ημίτομ. 1, σελ. 169

A. Συνταγματικοί Περιορισμοί

Ειδικοί- Καταχρηστική άσκηση- Αναστολή

Πρόκειται για τους περιορισμούς εκείνους που επιβάλλονται απ'ευθείας από το Σύνταγμα «ως αναγκαίο συμπλήρωμα της δικής του ρύθμισης»²². Περιέχονται είτε στη διάταξη που θεσπίζει το δικαίωμα, είτε σε άρθρα που θεσπίζουν άλλα δικαιώματα, είτε στα γενικής εφαρμογής άρθρα 2§1 και 25.²³

Ειδικοί: Αναφέρονται στους φορείς (π.χ διατάξεις που κατοχυρώνουν δικαιώματα μόνο υπέρ των Ελλήνων), στο περιεχόμενο (βλ. αμέσως παρακάτω) και την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων (π.χ δικαίωμα αναφοράς άρθρο 10§1 «εγγράφως», συνάθροισης άρθρο 11§1 «ήσυχα και άοπλα»)²⁴. Διαφέρουν από το συνταγματικό προσδιορισμό του πεδίου προστασίας²⁵ κατά το ότι συνιστούν περιορισμό του εννοιολογικώς προσδιορισμένου δικαιώματος, ένα είδος εξαίρεσης στον κανόνα. Έτσι, στο εδ. Β' του άρθρου 11§2 προβλέπεται τότε δεν προστατεύεται η «ήσυχη και άοπλη συνάθροιση». Όπως είναι φανερό οι εν λόγω περιορισμοί παρουσιάζουν εξαιρετικό χαρακτήρα και πρέπει να ερμηνεύονται στενά, πολύ δε περισσότερο είναι ανεπίτρεπτη η αναλογία, η εφαρμογή τους δηλαδή και σε άλλα δικαιώματα για τα οποία δεν προβλέπεται σχετικός περιορισμός.²⁶

Αναστολή: προβλέπεται από το άρθρο 48 του Συντάγματος σε περίπτωση κήρυξης της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας. Ανάλογες διατάξεις περιλαμβάνει το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων²⁷. Σε κάθε περίπτωση ο περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων πρέπει να κρίνεται εν όψει των συνθηκών απολύτως αναγκαίος και να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας.

Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος: βλέπε παραπάνω.

²² Τσάτσος Δ., ό.π., σελ. 238-239

²³ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 180, Τσάτσος Δ., ό.π., σελ. 239

²⁴ Ράικος Αθαν., ό.π., σελ. 173

²⁵ Ράικος Αθαν., ό.π., σελ. 181

²⁶ Βέγλερης Φ., Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σελ. 44

²⁷ Τσάτσος Δ., ό.π., σελ. 240-241

B. Νομοθετικοί περιορισμοί

Το άρθρο 25§1 εδ.δ΄ του Συντάγματος ορίζει ρητώς ότι : «οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απ΄ευθείας από το Σύνταγμα είτε α π ό τ ο ν ό μ ο εφόσον υπάρχει σχετική επιφύλαξη υπέρ αυτού.

Η επιφύλαξη του νόμου ως έννοια διαμορφώθηκε από τη γερμανική επιστήμη και νομολογία (“Gesetzesvorbehalt”) και η ratio του θεσμού αυτού σήμερα είναι η δυνατότητα επιβολής περιορισμών αναγκαίων για τη διαφύλαξη του γενικού κοινωνικού συμφέροντος ή των δικαιωμάτων τρίτων.²⁸ Διατυπώνεται εντούτοις η άποψη ότι «η επιφύλαξη του νόμου δεν αποβλέπει ούτε πάντοτε ούτε αναγκαστικά στον περιορισμό του συγκεκριμένου κάθε φορά δικαιώματος που καθιερώνει και προστατεύει το Σύνταγμα. Στα σύγχρονα φιλελεύθερα δημοκρατικά πολιτεύματα συμβαίνει συνήθως το αντίθετο. Συχνότερες είναι οι περιπτώσεις στις οποίες η ρήτρα έχει είτε αποκλειστικά είτε κυρίως ρυθμιστική και όχι περιοριστική λειτουργία.»²⁹ Πράγματι,³⁰ συνήθως η επιφύλαξη έχει σύνθετη λειτουργία ρυθμίζοντας και περιορίζοντας ταυτόχρονα, η διάκριση όμως των δύο αυτών λειτουργιών κρίνεται περίπου ανέφικτη.

Διακρίνουμε μεταξύ της γενικής επιφύλαξης του νόμου όπου κατοχυρώνεται η άσκηση του ατομικού δικαιώματος υπό την προϋπόθεση «της τήρησης των νόμων» ή «εντός των ορίων των νόμων» και που όπως προαναφέραμε αποτελεί μορφή αυτονόητου εγγενούς περιορισμού καθώς ατομική ελευθερία δε σημαίνει γενική απαλλαγή από τις νομικές δεσμεύσεις, και της ειδικής επιφύλαξης του νόμου³¹ με την οποία το Σύνταγμα για λόγους αποφυγής πολυσχιδών δικών του ρυθμίσεων, αδυναμίας πρόβλεψης όλων των πιθανών ανακυπτουσών περιπτώσεων και προσαρμογής στις επιταγές

²⁸ Παπαδημητρίου , Η Συνταγματική καθιέρωση της Δικαστικής Προστασίας, ανάπτυπο Δίκης 1982, σελ. 13

²⁹ Τσάτσος Δ., ό.π., σελ. 242

³⁰ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 184

³¹ Ράικος Αθαν., ό.π., σελ.198-199

του εκάστοτε κοινωνικού συσχετισμού εξουσιοδοτεί το νομοθέτη να προβεί σε περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων.

Διακρίνουμε επίσης ανάμεσα στις γενικές (“allgemeine Gesetzesvorbehalte”) και τις ειδικές (“spezielle Gesetzesvorbehalte”) επιφυλάξεις του νόμου.³² Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για μια γενική εξουσιοδότηση προς το νομοθέτη για περιορισμό των δικαιωμάτων προς επίτευξη ενός αφηρημένου και εναποκείμενου στη διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη δημόσιου σκοπού: άρθρο 5§3 προσωπική ελευθερία, άρθρο 10§1 δικαίωμα αναφοράς, άρθρο 14§1 ελευθερία έκφρασης. Στη δεύτερη περίπτωση οι επιφυλάξεις καθορίζουν ρητά τους δημόσιους σκοπούς, πρόκειται για ειδική εξουσιοδότηση: άρθρο 9§1 άσυλο της κατοικίας, άρθρο 4§3- αφαίρεση της ελληνικής ιθαγένειας μόνο στις περιπτώσεις που ορίζονται από το ίδιο άρθρο.

Διακρίνουμε τέλος μεταξύ άμεσης και έμμεσης επιφύλαξης, με την τελευταία να προκύπτει από τις επιβαλλόμενες εκ του Συντάγματος νομικές υποχρεώσεις του κράτους, άρθρο 21§1-προστασία της οικογένειας, άρθρο 22§1-δικαίωμα στην εργασία, άρθρο 24§1-προστασία φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.³³

Πρώτο σημείο που πρέπει να επισημάνουμε είναι το γεγονός ότι προϋπόθεση του επιτρεπτού του νομοθετικού περιορισμού του ατομικού δικαιώματος είναι η ύπαρξη σχετικής συνταγματικής εξουσιοδότησης, η ύπαρξη ρητής επιφύλαξης υπέρ του νόμου. Παράλληλα, ο νομοθετικός περιορισμός του δικαιώματος θα πρέπει να καλύπτεται πλήρως από αυτή.³⁴ Αυτό σημαίνει ότι ο νομοθέτης μπορεί να περιορίσει ένα δικαίωμα μόνο στο μέτρο που το Σύνταγμα του επιφυλάσσει την εξουσία αυτή. Διαφορετικά οι μόνοι περιορισμοί που μπορούν να εφαρμοστούν είναι εκείνοι που αναφέραμε ως γενικούς. Ως προς το νόμο που περιορίζει το δικαίωμα ισχύει επιπλέον η αρχή της απαγορεύσεως των ατομικών περιοριστικών νόμων όπως αυτή

³² Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 192-193

³³ Ράικος Αθαν., ό.π., σελ. 197

³⁴ Ράικος Αθαν., ό.π., σελ. 203 επόμε.

προκύπτει από την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών (άρθρο 26) καθώς και η αρχή της αναλογικότητας με τα τρία εννοιολογικά της στοιχεία : την προσφορότητα, την αναγκαιότητα και την αναλογία μεταξύ περιορισμού και επιδιωκόμενου σκοπού. Τέλος, δεν πρέπει να θίγεται το ουσιώδες περιεχόμενο του ατομικού δικαιώματος ο πυρήνας του οποίου θεωρείται απαραβίαστος ως αυτονόητη συνέπεια της συνταγματικής κατοχύρωσης αυτού απέναντι στη νομοθετική εξουσία.³⁵

³⁵ Το Σ, ΙΑ΄ 1985, σελ. 63

Περιορισμοί των περιορισμών

Με τον παραπάνω όρο χαρακτηρίζονται τα όρια που τίθενται στους περιορισμούς για λόγους προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Το σύστημα αυτό των περιορισμών χαρακτηρίζεται από τη γερμανική θεωρία ως “Schranken- Schranken” και αναλύεται στις εξής αρχές:

- την αρχή της αναλογικότητας όπως την αναλύσαμε αμέσως παραπάνω και δέχεται το ΣτΕ στην απόφασή του 2112/84³⁶
- την αρχή προστασίας του πυρήνα του ατομικού δικαιώματος που εμποδίζει τη διολίσθηση προς μια νομοθετική κατάργηση του δικαιώματος³⁷ και δέχεται τόσο το ΣτΕ³⁸ όσο και ο Άρειος Πάγος³⁹. « απαγόρευση, άλλωστε, δεν είναι καν ρύθμιση»⁴⁰
- τον αντικειμενικό και απρόσωπο χαρακτήρα του νόμου (βλ. παραπάνω περί απαγόρευσης των ατομικών περιοριστικών νόμων) προκειμένου να εξασφαλίζεται η συνταγματική αρχή της ισότητας των πολιτών. Βέβαια «είναι επιτρεπτή η επιφύλαξη νόμου για ορισμένο δικαίωμα σε δεδομένη περίπτωση»⁴¹ όπως στην περίπτωση της απαλλοτρίωσης για δημόσια ωφέλεια –άρθρο 17§2 Συντάγματος.
- την απαγόρευση της καταχρηστικής επιβολής περιορισμών όπως διακηρύσσεται στο άρθρο 18 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων⁴², που σημαίνει ότι οι περιορισμοί δεν επιτρέπεται να εφαρμοστούν για σκοπό διαφορετικό από εκείνον για τον οποίο καθιερώθηκε.
- Την αρχή in dubio pro libertate, καθώς οι περιορισμοί εμφανίζουν εξαιρετικό χαρακτήρα και πρέπει να ερμηνεύονται στενά.

³⁶ Τσάτσος Δ., ό.π., σελ. 248

³⁷ ΣτΕ 4129/1980, Το Σ Ζ' 1981 σελ. 681 επόμε.

³⁸ Α.Π 926/1979, ΟΛ. ΕΕΝ, 1979 σ. 737

³⁹ ΣτΕ 2112/184

⁴⁰ Μάνεσης Αρ., ό.π., σελ. 77

⁴¹ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 218

⁴² Τσάτσος Δ., ό.π., σελ. 262

Θα πρέπει καταληκτικά να επισημάνουμε πως η παρέμβαση του κοινού νομοθέτη σε ένα θεμελιώδες δικαίωμα δεν προϋποθέτει επιφύλαξη υπέρ του νόμου όταν αυτή υλοποιεί ή διευρύνει το δικαίωμα. Η παροχή αποτελεσματικότερης προστασίας δε χρήζει συνταγματικού ερείσματος. Έτσι η προβληματική της συνταγματικής πρόβλεψης γεννάται μόνο προκειμένου για τις περιοριστικές του δικαιώματος νομοθετικές παρεμβάσεις.

Ανεπιφύλακτα Συνταγματικά Δικαιώματα

Ασχοληθήκαμε παραπάνω με τα είδη των περιορισμών που μπορούν να εφαρμοστούν στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα και επισημάναμε ότι πέρα από τους γενικής φύσεως περιορισμούς, οι περιορισμοί των δικαιωμάτων αυτών πρέπει να θεσπίζονται είτε από το Σύνταγμα είτε από το νόμο κατόπιν σχετικής εξουσιοδότησης. Συνεπώς, τα ατομικά δικαιώματα που είναι ελεύθερα από συνταγματικούς ή/και νομοθετικούς περιορισμούς κατοχυρώνονται κατ'αρχήν απόλυτα. Πρόκειται για τα ανεπιφύλακτα συνταγματικά δικαιώματα (vorbehaltlose Grundrechte ή Freiheitsrechte), ή αλλιώς άκαμπτα⁴³ για τα οποία αναφέρεται το θέμα της δυνατότητας περιορισμού τους, ζήτημα με το οποίο θα ασχοληθούμε εν συνεχεία.

Προηγείται η αναφορά των δικαιωμάτων που χαρακτηρίζονται ως ανεπιφύλακτα και είναι τα ακόλουθα:

- Άρθρο 2§1 : «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας.»
- Άρθρο 4§1 : «οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου.», §2 : «οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις», §5: «οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη ανάλογα με τις δυνάμεις τους».
- Άρθρο 5§1 : «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.», §2 εδ.α': «όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων», §2 εδ.γ':

⁴³ Τσάτσος Δ., ό.π., σελ. 262

«απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας».

- Άρθρο 6§1 εδ.α': «κανένας δε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προφυλάκιση».
- Άρθρο 7§2 : «τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει», §3 εδ.α', β': «η γενική δήμευση απαγορεύεται. Θανατική ποινή δεν επιβάλλεται, εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπονται στο νόμο για κακουργήματα τα οποία τελούνται σε καιρό πολέμου και σχετίζονται με αυτόν».
- Άρθρο 8 : «κανένας δε στερείται χωρίς τη θέλησή του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος. Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν».
- Άρθρο 9§1 : «η κατοικία του καθενός είναι άσυλο. Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Καμία έρευνα δε γίνεται σε κατοικία, παρά μόνο όταν και όπως ο νόμος ορίζει και πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας».
- Άρθρο 10§1 : «καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα, τηρώντας τους νόμους του Κράτους, να αναφέρονται εγγράφως στις αρχές, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να ενεργούν σύντομα κατά τις κείμενες διατάξεις και να απαντούν αιτιολογημένα σε εκείνον, που υπέβαλε την αναφορά, σύμφωνα με το νόμο».
- Άρθρο 11§1 : «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα».
- Άρθρο 13§1 : «η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών

δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός».

- Άρθρο 16§1 : «η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον υπακοής στο Σύνταγμα», §4 : «όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους».
- Άρθρο 20§2 : «το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης του ενδιαφερομένου ισχύει και για κάθε διοικητική ενέργεια ή μέτρο που λαμβάνεται σε βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του».
- Άρθρο 22§1 εδ.β' : «όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο, φυλή ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας».

Περιορισμός των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων;

Στο τμήμα αυτό της παρούσας εργασίας θα ασχοληθούμε με το ζήτημα εάν τα συνταγματικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται από το νομοθέτη ως ανεπιφύλακτα, χωρίς δηλαδή τη δυνατότητα νομοθετικού περιορισμού τους, επιδέχονται κάποιου είδους περιορισμό ή αν δε γνωρίζουν καθόλου όρια.

Κατ'αρχάς οφείλουμε να επισημάνουμε πως ο λόγος για τον οποίο ο νομοθέτης θέσπισε τα δικαιώματα αυτά ως ανεπιφύλακτα είναι το ότι δεν είναι φύσει περιορισίμα καθώς αναφέρονται «στη διαμόρφωση του στοχασμού»⁴⁴, στο *forum internum*, δε συνιστούν νοητό αντικείμενο περιορισμού, δε συγκρούονται με το δημόσιο ή κοινωνικό συμφέρον. Τέτοια δικαιώματα είναι το δικαίωμα της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας(άρθρο2§1), η απαγόρευση έκδοσης αλλοδαπού(άρθρο5§2), η απαγόρευση γενικής δήμευσης (άρθρο7§3), η απαγόρευση επιβολής θανατικής ποινής(άρθρο7§3), η απαγόρευση της στέρησης του νόμιμου δικαστή(άρθρο8), το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας(άρθρο13§1). Επιπλέον – και σημειωτέον ότι τα εδώ εκτιθέμενα αφορούν την προ της αναθεωρήσεως του 2001 κατάσταση- η κατ'αρχήν απόλυτη προστασία των δικαιωμάτων η εξαγγέλουσα διάταξη των οποίων δεν περιλαμβάνει επιφύλαξη υπέρ του νόμου, προκύπτει εξ αντιδιαστολής από τις λοιπές διατάξεις που την περιλαμβάνουν. Ούτε μπορεί η επιφύλαξη νόμου να συναχθεί ερμηνευτικά καθώς- όπως εν γένει οι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων, έχει εξαιρετικό χαρακτήρα και αποκλείει την ανάλογη εφαρμογή της. Τέλος, η γενική ρήτρα της προστασίας του γενικού συμφέροντος δεν μπορεί να αντικαταστήσει την επιφύλαξη νόμου. Το Σύνταγμα και μόνο προσδιορίζει τους επιβαλλόμενους περιορισμούς άρα και τους υπαγορευόμενους από το γενικό συμφέρον, είτε απ'ευθείας είτε μέσω ρητής εξουσιοδότησης προς τον κοινό νομοθέτη. Μια γενική αναγνώριση του γενικού συμφέροντος ως λόγου νομοθετικού περιορισμού των ανεπιφύλακτων

⁴⁴ Τσάτσος Δ., ό.π., σελ. 262

δικαιωμάτων θα οδηγούσε στην κατάργηση της διάκρισης μεταξύ αυτών και των δικαιωμάτων υπό επιφύλαξη νόμου.⁴⁵

Εντούτοις, δεν μπορεί να παραβλεφθεί πως ακόμα και για τα περί α ο λόγος δικαιώματα η προστασία της ελευθερίας μέσα σε μία πολιτειακή τάξη έχει όρια που στοιχειοθετούνται από τη συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία των άλλων και από το γενικό δημόσιο και κοινωνικό συμφέρον. Μέσα σε μία οργανωμένη και ευνομούμενη πολιτεία δε νοείται η ύπαρξη ανεξέλεγκτων δικαιωμάτων. Και το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο νομολόγησε ότι τα ανεπιφύλακτα δικαιώματα «μπορούν να περιορίζονται κατ'εξαιρέση μόνο από τα συγκρουόμενα θεμελιώδη δικαιώματα τρίτων και άλλες με συνταγματική ισχύ εφοδιασμένες έννομες αξίες ενόψει της ενότητας του Συντάγματος και της συνολικής αξιολογικής τάξης που προστατεύεται από αυτό.»⁴⁶ Χρησιμοποιήθηκε λοιπόν προς την κατεύθυνση αυτή, από τη γερμανική θεωρία και τη νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου η θεωρία των εγγενών περιορισμών, όπως την αναλύσαμε παραπάνω. Υποστηρίζεται⁴⁷ όμως η επικινδυνότητα του σχετικού μέσου για την ασφάλεια δικαίου καθώς διευρύνεται υπέρμετρα η εξουσία του ερμηνευτή του δικαίου. Σχετικοποίηση των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων επιχειρεί και το ΣτΕ, βασιζόμενο στο άρθρο 5§1 του Συντάγματος. Υποστηρίζεται συγκεκριμένα πως το σχετικό άρθρο θεσπίζει ένα «γενικό δικαίωμα ελευθερίας»⁴⁸ και όλα τα κατ'ιδίαν συνταγματικά δικαιώματα αποτελούν ειδικές εφαρμογές αυτού, με το τρίπτυχο των δικαιωμάτων των τρίτων, του Συντάγματος και των χρηστών ηθών να ισχύει ως επιφύλαξη και για κάθε άλλο δικαίωμα. Το πρόβλημα που ανακύπτει όμως εν προκειμένω είναι ότι ακολουθώντας την παραπάνω συλλογιστική, οι συγκεκριμένες συνταγματικές διατάξεις- εδώ αυτές που κατοχυρώνουν ως ανεπιφύλακτα τα οικεία δικαιώματα, υποχωρούν υπέρ των γενικών ρητρών, ανατρέποντας τον κανόνα που διέπει τη σχέση γενικού- ειδικού. Παρόλα αυτά,

⁴⁵ Ράικος Αθαν., ό.π., σελ. 213-216

⁴⁶ BverfGE 28, 243 επ. (261)

⁴⁷ Τσάτσος Δ., ό.π., σελ. 265

⁴⁸ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 84

υποστηρίζεται⁴⁹ πως εν προκειμένω οι περιορισμοί –ορθότερα οριοθετήσεις- που εκπηγάζουν από το τρίπτυχο νομιμότητα- κοινωνικότητα- χρηστότητα, είναι σαφείς και αντικειμενικές συνταγματικές αρχές που αφορούν τη δικαιοϊκή τάξη στο σύνολο της, διέποντας και κατευθύνοντας τη συμπεριφορά όχι μόνο των φορέων των σχετικών δικαιωμάτων αλλά και των κρατικών οργάνων γενικότερα. Η δε σχέση ειδικού- γενικού δεν είναι πάντα σχέση αλληλοαποκλεισμού αλλά ενίοτε και συνεφαρμογής.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η θεμελίωση του περιορισμού και των ανεπιφύλακτων συνταγματικών δικαιωμάτων στο άρθρο 25§1 που προβάλλει με σαφήνεια την κοινωνική συνιστώσα του ανθρώπου και των δικαιωμάτων του. Ο άνθρωπος δε νοείται μόνο ως άτομο αλλά και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου, όπως προκύπτει σαφώς από τη διατύπωση αλλά και το πνεύμα της διάταξης. Συνιστά συνεπώς παράγοντα ερμηνείας του πεδίου προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων εν γένει.

Παράλληλα, ο περιορισμός των ανεπιφύλακτων συνταγματικών δικαιωμάτων προκύπτει και από τη συστηματική του Συντάγματος, από την ύπαρξη δηλαδή άλλης συνταγματικής διάταξης κατά συστηματική ερμηνεία, με την απόλυτη λόγου χάρη προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας να συνοδεύεται από την απαγόρευση του προσηλυτισμού.

Τέλος, και όσον αφορά τη σύγκρουση των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων με τα δικαιώματα τρίτων υιοθετείται η μέθοδος της «πρακτικής εναρμόνισης»⁵⁰. Πρόκειται για μέθοδο συγκεκριμενοποίησης του περιεχομένου του συνταγματικού κανόνα οσάκις αναφύεται ανάγκη άρσης αντιθέσεων και απουσία επιφύλαξης νόμου. Σκοπός, η επίλυση της διαφοράς στο πλαίσιο μιας «δίκαιης εξισορρόπησης», που σημαίνει τον κατά δύναμη μικρότερο περιορισμό αμφότερων των δικαιωμάτων. Πρόκειται για μία μέθοδο σύμφωνη με την αρχή της ενότητας του Συντάγματος και της ισοδυναμίας των διατάξεών του, αρχή που στηρίζει ταυτόχρονα τη δυνατότητα επιβολής περιορισμών και στα ανεπιφύλακτα συνταγματικά δικαιώματα. Ας σημειωθεί

⁴⁹ Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π., σελ. 176

⁵⁰ Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π. σελ. 250

ότι ορισμένα από αυτά έχουν «περιορισμένο πεδίο προστασίας»⁵¹, πράγμα που αμβλύνει το πρόβλημα της δυνατότητας ή μη περιορισμού τους.

Το εριζόμενο ζήτημα επιλύθηκε οριστικά με την αναθεώρηση του 2001, και συγκεκριμένα με το άρθρο 25§1 εδ.δ΄ που ορίζει τα ακόλουθα: «Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απ΄ευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού», διάταξη με αναγνωριστικό και όχι δημιουργικό χαρακτήρα.⁵² Έτσι, συμπεραίνουμε πως είναι ανεπίτρεπτος ο νομοθετικός περιορισμός ενός δικαιώματος όταν η συνταγματική διάταξη που το κατοχυρώνει δεν περιλαμβάνει αναμφίβολα σχετική επιφύλαξη νόμου. Εν αμφιβολία αποφαινόμεστε κατά του νομοθετικού περιορισμού έρεισμα του οποίου δεν μπορεί να καταστεί η ρήτρα του γενικού συμφέροντος, εφόσον αυτή δεν περιλαμβάνεται στην οικεία διάταξη.

⁵¹ Τσάτσος Δ., ό.π., σελ. 269

⁵² Ράικος Αθαν., ό.π., σελ. 227

Τα κατ' ιδίαν ανεπιφύλακτα συνταγματικά δικαιώματα

Στο τμήμα αυτό της εργασίας, έχοντας ολοκληρώσει την ανάλυση της φύσης και της λειτουργίας των συνταγματικά κατοχυρωμένων ως ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων, θα ασχοληθούμε με το καθένα από αυτά χωριστά.

Η αξία του ανθρώπου

Στο άρθρο 2§1 του Συντάγματος διατυπώνεται η ανώτατη δικαιοπολιτική αρχή της έννομης τάξης του κοινωνικού ανθρωπισμού καθώς ορίζεται ότι «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας». Πρόκειται για το ανώτατο μητρικό δικαίωμα (Muttergrundrecht)⁵³, που αναγνωρίζεται σε κάθε άνθρωπο και όχι μόνο στους Έλληνες πολίτες και εφαρμόζεται όχι μόνο στις σχέσεις κράτους-πολιτών αλλά και στις διαπροσωπικές σχέσεις. Καταστατική αρχή της ελληνικής έννομης τάξης όπως προκύπτει ακόμα και από τη θέση που της επιφυλάσσεται στο συνταγματικό κείμενο (πρώτη διάταξη αμέσως μετά από εκείνη που ρυθμίζει το πολίτευμα της χώρας), συνιστά μια θετική δεσμευτική συνταγματική αρχή και όχι απλώς προγραμματική πρόταση⁵⁴ και καθιερώνει το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξίας, το οποίο προκύπτει και από άλλες συνταγματικές διατάξεις, όπως των άρθρων 4§1, 4§2, 5§1, 5§2, 7§2, 25§1-4, 106§2.

Η ανθρώπινη αξία συνιστά την πηγή όλων των ανθρώπινων δικαιωμάτων, με εξειδίκευσή της την ελευθερία(άρθρο5) και την ισότητα(άρθρο4) αλλά και τα επιμέρους θεμελιώδη δικαιώματα έτσι ώστε να απεμπολεί τη γενικότητά της και το ακαθόριστο περιεχόμενό της και να συγκεκριμενοποιείται, ενώ παράλληλα καθίσταται κατευθυντήρια γραμμή, προσδιορίζει την ιδέα του δικαίου, στηρίζει το όλο οικοδόμημα της έννομης τάξης μας. Το χαρακτήρα της ανθρώπινης αξίας ως καταστατικής αρχής φαίνεται να αμφισβητούν άλλοι συγγραφείς⁵⁵κάνοντας λόγο απλώς για «μία γενική αρχή» που δεν πρέπει «ούτε να υπερτιμάται ούτε να υποτιμάται».

Σε κάθε περίπτωση, η αξία του ανθρώπου προσδιορίζεται από την ίδια την ανθρώπινη οντότητα, είναι σύμφυτη με την ανθρώπινη ύπαρξη και

⁵³ Δημητρόπουλος Ανδρ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό μέρος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμ. 3 , σελ. 15

⁵⁴ Δημητρόπουλος Ανδρ. , ό.π., σελ. 13, Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 1137, Ράικος Αθαν., Συνταγματικό Δίκαιο Β'β', σελ. 15-16

⁵⁵ Μάνεσης Αρ., ό.π., σελ. 111

ανεξάρτητη από τις εκάστοτε αξιολογικές κρίσεις που επικρατούν στην κοινωνική συνείδηση. Αυτή συνεπάγεται την αναγνώριση του ανθρώπου από το δίκαιο ως υποκείμενο δικαίου σε αντιδιαστολή με τα άλογα όντα και τα αντικείμενα δικαίου⁵⁶

Επιπλέον, το άρθρο 2§1 δεν υπόκειται σε αναθεώρηση, η ισχύς του δεν μπορεί να ανασταλεί κατά το άρθρο 48§1 και τέλος δεν υπόκειται σε κανένα περιορισμό, αποτελώντας έσχατο όριο των ατομικών δικαιωμάτων.

⁵⁶ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 1325

Ισότητα

Στο άρθρο 4§1 διακηρύσσεται ότι « οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου », καθιερώνοντας τη συνταγματική αρχή της ισότητας που διαχέεται σε όλη την έννομη τάξη, σε κάθε επιμέρους δικαιοκλάδο, λόγου χάρη στο οικογενειακό δίκαιο ως αρχή της ισότητας των συζύγων, στο δικονομικό δίκαιο ως αρχή της ισότητας των διαδίκων κλπ. Παράλληλα προβλέπονται και κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα και ειδικότερες εκφάνσεις της γενικής αυτής αρχής της ισότητας, όπως η ισότητα των φύλων (άρθρο 4§2), η ισότητα πρόσβασης στις δημόσιες λειτουργίες (άρθρο 4§4), η φορολογική ισότητα (άρθρο 4§5), η στρατολογική ισότητα (άρθρο 4§6) και η κοινωνική ισότητα (άρθρο 4§7)- θέματα με τα οποία θα ασχοληθούμε αμέσως μετά. Ας επισημανθεί εδώ μόνο πως οι ειδικές αυτές διακηρύξεις ισότητας προηγούνται και αποκλείουν την εφαρμογή της γενικής αρχής της ισότητας όχι μόνο για λόγους θεωρητικής συνέπειας αλλά και αποφυγής συγχύσεων καθώς η γενική αρχή επιφυλάσσει την ισότητα μόνο για τους Έλληνες πολίτες σε αντίθεση με ειδικότερες διατάξεις (άρθρο 22-δικαίωμα στην εργασία) που θεσπίζουν σχετικό δικαίωμα ανεξαρτήτως ιθαγένειας. Ωστόσο η νομολογία συχνά παραπέμπει και στις δύο διατάξεις, γενική και ειδική.⁵⁷

Η ισότητα που κατοχυρώνεται από το Σύνταγμά μας είναι φυσικά ισότητα νομική και όχι πραγματική, πράγμα που σημαίνει πως έχει την έννοια της ίσης μεταχείρισης, της όμοιας αντιμετώπισης των όμοιων περιπτώσεων. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι οι άνθρωποι από την ίδια τη φύση διαφοροποιούνται ως προς τα χαρακτηριστικά τους, σωματικά, πνευματικά και ψυχικά έτσι ώστε να μη νοείται – ούτε, άλλωστε, θα ήταν σκόπιμο ή επιθυμητό να νοείται- η ισότητα ως ταυτότητα αλλά ως εξασφάλιση ίσης αντιμετώπισης και μεταχείρισης. Επί της δεδομένης ανισότητας το Σύνταγμα διακηρύσσει νομική ισότητα⁵⁸.

⁵⁷ ΕΑ 2676/1987, Το Σ 1988,508

⁵⁸ Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π., σελ. 20

Περαιτέρω, η συνταγματική επιταγή του σεβασμού και της προστασίας της ισότητας δεσμεύει τόσο το νομοθέτη που οφείλει να προβαίνει σε όμοια ρύθμιση των όμοιων περιπτώσεων, όσο και τη διοίκηση κατά τη διοικητική της δράση με την απειλή της αναδρομικής ακύρωσης της διοικητικής πράξης που συνιστά καταστρατήγηση της αρχής της ισότητας, όσο ,τέλος, και τη δικαστική εξουσία που καλείται να μην εφαρμόσει τη διάταξη που κρίνεται αντισυνταγματική ως παραβαίνουσα την αρχή της ισότητας σύμφωνα με το άρθρο 93§4 του Συντάγματος. επιπλέον, ιδίως ο Άρειος Πάγος δέχεται⁵⁹ ότι «αν γίνει με νόμο δικαιολογημένη ειδική ρύθμιση για ορισμένη κατηγορία προσώπων και αποκλειστεί από τη ρύθμιση αυτή, κατά αδικαιολόγητη δυσμενή διάκριση, άλλη κατηγορία προσώπων, για την οποία συντρέχει ο ίδιος λόγος που δικαιολογεί την ειδική εκείνη μεταχείριση, η διάταξη που εισάγει τη δυσμενή αυτή διάκριση είναι αντισυνταγματική. Προς αποκατάσταση δε της συνταγματικής αρχής της ισότητας πρέπει να εφαρμοστεί και για εκείνους εις βάρος των οποίων έγινε η δυσμενής διάκριση, η διάταξη που ισχύει για την κατηγορία υπέρ της οποίας θεσπίστηκε η ειδική ρύθμιση». Ομοίως το ΣτΕ⁶⁰.

Το δικαίωμα ισότητας κάθε πολίτη στρέφεται καταρχήν ως αμυντικό δικαίωμα κατά του κράτους το οποίο οφείλει να απέχει από κάθε ενέργεια που θα το καταστρατηγούσε αλλά και ως προστατευτικό καθώς το κράτος οφείλει με θετικές ενέργειες να το προασπίζει. Στρέφεται όμως και κατά των ιδιωτών τριτενεργώντας⁶¹, καθώς η προβαλλόμενη αναίρεση εκ της εφαρμογής της αρχής της ισότητας και στις μεταξύ ιδιωτών σχέσεις, της ιδιωτικής ελευθερίας και της ελευθερίας των συμβάσεων, δεν ευσταθεί ως επιχείρημα διότι η τριτενέργεια θα έχει το ίδιο αποτέλεσμα που θα είχε η εφαρμογή των ρητρών της καλής πίστης, των συναλλακτικών και των χρηστών ηθών.

Ολοκληρώνοντας την παρούσα γενική επισκόπηση επί της αρχής της ισότητας, απομένει να επισημάνουμε ότι αυτή κατοχυρώνεται χωρίς

⁵⁹ ΑΠ 5/88 (Ολ), Το Σ 1989,303

⁶⁰ ΣτΕ 1016/1963 , Ι.Σαρμάς , σελ. 312

⁶¹ Δημητρόπουλος Ανδρ. , ό.π., σελ. 23,αλλιώς όμως : Δαγτόγλου Π., σελ. 1227

επιφύλαξη νόμου, σε ειδικές όμως διατάξεις το Σύνταγμα προβλέπει περιορισμούς για λόγους δημοσίου συμφέροντος ή κοινωνικής δικαιοσύνης όπως στο άρθρο 4§5 περί των φορολογικών υποχρεώσεων των πολιτών «ανάλογα με τις δυνάμεις τους», εδώ όμως η παρέκκλιση από τη γενική αρχή της ισότητας πραγματοποιείται στην ουσία με σκοπό την απάμβλυνση της οικονομικής ανισότητας των πολιτών, άρα προασπιζόμενη εντέλει την αρχή της ισότητας. Αντίθετα αυτό που δεν επιτρέπεται είναι η αυθαίρετη διαφοροποιημένη αντιμετώπιση ουσιαδώς ομοίων περιπτώσεων με την επίκληση του δημοσίου συμφέροντος, πράγμα όμως που εντούτοις παρατηρείται στη νομολογία.⁶²

⁶² ΣτΕ 4290/80 (Ολ.), Το Σ 1981,290

Ισότητα των φύλων

Το άρθρο 4§2 του Συντάγματος ορίζει ότι : «οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις». Η αρχή της ισότητας που διακηρύσσεται στην ακριβώς προηγούμενη παράγραφο του ίδιου άρθρου και ίσχυε αρχικά μόνο για τον ανδρικό πληθυσμό επεκτείνεται ως αποτέλεσμα της σύγχρονης ιστορικής εξέλιξης και στις γυναίκες.

Με την ειδική αυτή αρχή της ισότητας απαγορεύονται οι υπέρ του ενός ή του άλλου φύλου αυθαίρετες διακρίσεις και παράλληλα επιβάλλεται η νομοθετική επέκταση των ευμενών για το ένα φύλο διατάξεων και στο άλλο, στο πλαίσιο μιας «επεκτατικής ισότητας»⁶³ που δέχεται ο Άρειος Πάγος⁶⁴ αλλά και το ΣτΕ⁶⁵ σε ορισμένες αποφάσεις του. Βέβαια, υποστηρίζεται⁶⁶ ότι σε ανάλογες περιπτώσεις ο δικαστής οφείλει απλώς να αρκεστεί στη διαπίστωση της αντισυνταγματικότητας και να μην εφαρμόσει την επίμαχη διάταξη, όχι όμως και να τροποποιήσει τον τεθειμένο νόμο προκειμένου ο αυτός να προσαρμοστεί στη συνταγματική επιταγή της ισότητας. Αυτή η γραμμή ακολουθήθηκε σε ορισμένες αποφάσεις του ΣτΕ⁶⁷.

Η αρχή της ισότητας των φύλων γνωρίζει σήμερα δύο εξαιρέσεις συνταγματικά προβλεπόμενες:α) με την αναθεώρηση του 2001 η διάταξη του άρθρου 4§2 τροποποιήθηκε και ορίζει ότι : « Δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το Κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών» και β) το άβατο του Αγίου Όρους στο άρθρο 105.

⁶³ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 1240

⁶⁴ ΑΠ 1441/1984(Ολ) Το Σ 1985,54 , ΑΠ 1751/1994 (Ολ) Το Σ 1985,517

⁶⁵ ΣτΕ 2435/1997, Α' Τμ. Το Σ 1998, 570

⁶⁶ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 1241

⁶⁷ ΣτΕ 1030/1983 , Ι.Σαρμάς σελ.312

Κοινωνική ισότητα

Στο άρθρο 4§7 ορίζεται ότι « τίτλοι ευγένειας ή διάκρισης ούτε απονέμονται ούτε αναγνωρίζονται σε Έλληνες πολίτες». Τίτλοι λοιπόν ευγένειας δεν υπάρχουν στο ελληνικό δίκαιο και δε δύνανται να απονεμηθούν ούτε με τυπικό νόμο ούτε με πράξη της διοίκησης.

Στρατολογική ισότητα

Σύμφωνα με το άρθρο 4§6: «Κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας, σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων». Παράλληλα το ερμηνευτικό ζήτημα της δυνατότητας της λεγόμενης «εναλλακτικής θητείας» για όσους αρνούνται να εκπληρώσουν τη στρατιωτική θητεία για λόγους συνείδησης επιλύθηκε με την αναθεώρηση του 2001 με την προσθήκη σχετικής ερμηνευτικής δήλωσης στην οποία προβλέπεται ότι η αρχή της ισότητας στη στράτευση «δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας.» Ο νομοθέτης αποκτά έτσι ευχέρεια θέσπισης εναλλακτικής θητείας, όπερ και συμβαίνει με το νόμο 2510/1997.

Φορολογική ισότητα

Στο άρθρο 4§5 του Συντάγματος καθιερώνεται αδιακρίτως η αρχή της ανάλογης προς τις οικονομικές δυνάμεις καθενός συνεισφοράς στην αντιμετώπιση των κρατικών εξόδων. Πρόκειται για μια ισότητα αναλογική καθώς η συμμετοχή στην ανάληψη των δημοσίων βαρών εξαρτάται από τη φοροδοτική ικανότητα ενός εκάστου αλλά ταυτόχρονα ανεξάρτητη καθώς η υποχρέωση αυτή βαρύνει «αδιακρίτως» τους Έλληνες πολίτες, με την εξαίρεση των πολύ μικρών εισοδημάτων, εξαίρεση που υπαγορεύεται εντούτοις από τον ίδιο τον αναλογικό χαρακτήρα της φορολογικής υποχρέωσης και της ανάγκης εξασφάλισης ενός ελάχιστου ορίου διαβίωσης.

Η φορολογική υποχρέωση των πολιτών (« οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους) που συνίσταται στην καταβολή φόρων, δασμών και τελών, εκπηγάξει και από το άρθρο 25§4 κατά το οποίο « το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης».

Τέλος, ας επισημανθεί ότι από τα αντισυνταγματικά φορολογικά προνόμια πρέπει να διακρίνονται οι φορολογικές απαλλαγές και εξαιρέσεις που επιτρέπει το Σύνταγμα για λόγους φορολογικής δικαιοσύνης ή οικονομικής πολιτικής (άρθρο 78§4).

Ίση πρόσβαση στις δημόσιες λειτουργίες

Στο άρθρο 4§4 ορίζεται ότι : « μόνο Έλληνες πολίτες είναι δεκτοί σε όλες τις δημόσιες λειτουργίες, εκτός από τις εξαιρέσεις που εισάγονται με ειδικούς νόμους». Η σημασία της διάταξης αυτής είναι διπλή⁶⁸: καθιερώνει αφ'ενός την αποκλειστική πρόσβαση των Ελλήνων στις δημόσιες λειτουργίες και αφ'ετέρου την αρχή της ίσης πρόσβασης των Ελλήνων σε αυτές.

⁶⁸ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 1258

Αποκλειστική πρόσβαση:

Ο όρος «δημόσια λειτουργία» χρήζει στενής ερμηνείας : με αυτόν νοείται κάθε αλλά και μόνο η συμμετοχή στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας και σε αυτήν υπάγεται ασφαλώς η εκτελεστική, η νομοθετική(γι'αυτές μάλιστα προβλέπεται ρητώς από το Σύνταγμα ως προαπαιτούμενη η ιδιότητα του Έλληνα πολίτη) αλλά και η δικαστική και η εθνική άμυνα (βλ.άρθρο4§6).

Εξαιρέσεις από την επιφύλαξη της άσκησης των δημόσιων λειτουργιών στους Έλληνες πολίτες κατά αποκλειστικότητα επιτρέπονται στον κοινό νομοθέτη υπό δύο προϋποθέσεις: α) η εξαίρεση να εισάγεται με νόμο και β) η ρύθμιση να είναι ειδική, να μην παραχωρεί γενικά σχετικό δικαίωμα στους αλλοδαπούς- κάτι τέτοιο επιτρέπεται μόνο προκειμένου για τους ομογενείς.

Ίση πρόσβαση:

Ενόψει κατοχύρωσης και όχι πλέον περιορισμού- όπως παραπάνω-ατομικού δικαιώματος, επιβάλλεται ευρεία ερμηνεία του όρου «δημόσια λειτουργία», καταλαμβάνοντας κάθε απασχόληση στο δημόσιο τομέα.

Πρόκειται για δικαίωμα συναφές με την ιδιότητα του πολίτη και δείκτη δημοκρατικότητας σε μια κοινωνία. Παράλληλα οφείλει να τηρείται η αξιοκρατία με τη λήψη υπόψιν κατ'αρχήν υποκειμενικών προϋποθέσεων (γνώσεις, δεξιότητες κλπ).

Η αρχή αυτή δεν υπόκειται σε καμία εξαίρεση, η σχετική δε διάταξη ούτε σε αναθεώρηση ούτε σε αναστολή.

Ισότητα αμοιβής εργασίας

Η ισότητα αμοιβής στην εργασία αποτελεί, όπως προαναφέραμε, και αυτή μια ειδική μορφή ισότητας προβλεπόμενη από το εδ.β΄ της παρ. 1 του άρθρου 22 του Συντάγματος που ορίζει ότι : « Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας».

Από τον παραπάνω ορισμό προκύπτει η ανάγκη διασάφησης των χρησιμοποιούμενων όρων. Έτσι, με τον όρο «εργασία» εννοείται η εξαρτημένη εργασία, με τον όρο «αμοιβή» κατά το ν.1414/1984 εννοείται «ο μισθός και κάθε άλλη πρόσθετη παροχή που καταβάλλεται από τον εργοδότη στον εργαζόμενο, άμεσα ή έμμεσα, σε χρήμα ή σε είδος, ως αντάλλαγμα της προσφερόμενης εργασίας». Τέλος, η αξία της εργασίας προσεγγίζεται μόνο με εφαρμογή ορισμένων σταθερών, δηλαδή της ταυτότητας των συνθηκών, του χρόνου και του εργοδότη. Είναι αναγκαία ωστόσο η αποφυγή μιας ισοπεδωτικής εφαρμογής της ισότητας στην αμοιβή και έτσι ορισμένες διαφορές μισθού λόγω αρχαιότητας ή ειδικών προσόντων κρίνονται επιτρεπτές αλλιώς η ρύθμιση θα εκτρεπόταν σε προσβολή του αισθήματος δικαίου. Εκείνο που δεν επιτρέπεται είναι η διάκριση λόγου φύλου ή κάθε είδους διακρίσεις που δεν ερείδονται στην απόδοση του συγκεκριμένου εργαζομένου.

Η νομολογία επεκτείνει το δικαίωμα του εργαζομένου για ίση οικονομική μεταχείριση σε δικαίωμα ίσης μεταχείρισης εν γένει⁶⁹.

Τέλος, η σχετική συνταγματική διάταξη κατοχυρώνει αγωγήμη αξίωση του εργαζομένου και όχι απλώς υποχρέωση του εργοδότη και δεν είναι επιδεκτική οποιουδήποτε περιορισμού.⁷⁰

⁶⁹ ΑΠ 520/1981 Τμ. Β΄ , Το Σ 1982, 428 , ΑΠ 1634/1981 Τμ. Β΄ , Το Σ 1982, 427

⁷⁰ Δαγτόγλου Π., ό.π., 1250-1256

Ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας

Το Σύνταγμα στο άρθρο 5§1 κατοχυρώνει το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, ως «αντικειμενική αρχή και ως μητρικό θεμελιώδες δικαίωμα».⁷¹ Ορίζει συγκεκριμένα ότι «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη». Εξασφαλίζεται έτσι, στο πλαίσιο της κοινωνικής ανθρωπιστικής έννομης τάξης το δικαίωμα αυτοκαθορισμού και αυτοπροσδιορισμού κάθε κοινωνού του δικαίου σε μία προσπάθεια «ισοποίησης της ελευθερίας»⁷².

Το δικαίωμα αυτό αυτοδιάθεσης του ατόμου είναι σύμφυτο με την αξία του ανθρώπου και άρα με την ίδια την ιδιότητά του ως προσώπου, ως έλλογου δηλαδή και εξατομικευμένου όντος. Εξ αυτού του λόγου εμφανίζει καθολικό χαρακτήρα και όλες οι επιμέρους ατομικές ελευθερίες συνιστούν εξειδικεύσεις του μητρικού αυτού θεμελιώδους δικαιώματος. Υποστηρίζεται σχετικά ότι η χρησιμότητα της διάταξης αυτής δεν είναι επικουρική αλλά επιβάλλεται η ταυτόχρονη επίκλησή της με τις ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις, καθώς «καλύπτει εκδηλώσεις της προσωπικότητας που δεν καλύπτονται από τη μερικότερη διάταξη».⁷³ Αντίθετη άποψη θεωρεί επικουρικό το χαρακτήρα της διατάξεως και ερμηνευτικά εσφαλμένη τη συνεπίκλησή της.⁷⁴

Τρεις ελευθερίες κατοχυρώνονται από το άρθρο 5§1 : η ελεύθερη συμμετοχή στην πολιτική ζωή της χώρας, δικαίωμα που αναφέρεται στο χώρο της εξουσίας και κατοχυρώνεται βασικά υπέρ των Ελλήνων πολιτών, η ελεύθερη συμμετοχή στην οικονομική ζωή, στο χώρο δηλαδή της οικονομικής αξίας και κατοχυρώνεται εξίσου για τους ημεδαπούς και τους αλλοδαπούς και,

⁷¹ Δημητρόπουλος Ανδρ. ό.π., σελ. 39

⁷² Δημητρόπουλος Ανδρ. ό.π., σελ. 39

⁷³ Δημητρόπουλος Ανδρ. ό.π. σελ. 41

⁷⁴ Δαγτόγλου Π., ό.π., 1231 , Παντελής Α., Ζητήματα Συνταγματικών Επιφυλάξεων ,σελ.140 επόμ.

τέλος, η ελεύθερη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή, σε ένα γενικότερο χώρο όπως αυτός σκιαγραφείται πέρα από την οικονομία και την πολιτική.

Σε κάθε περίπτωση το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας δεν είναι ανεξέλεγκτο, δεν παρέχει εξουσία καταπάτησης των δικαιωμάτων των άλλων αλλά αντίθετα τελεί υπό τον τριπλό περιορισμό που χαράσσουν τα δικαιώματα των τρίτων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη αλλά και το άρθρο 25 και τέλος μη ρητοί περιορισμοί στο πλαίσιο ειδικών σχέσεων όπως η οικογένεια, ο γάμος, η αρχή της δίκαιης δίκης.

Καταληκτικά, το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας δεν τριτενεργεί καθώς διέπει αποκλειστικά τις σχέσεις ιδιωτών και κράτους ή άλλων φορέων δημόσιας εξουσίας καταλείποντας τη ρύθμιση των ιδιωτικών σχέσεων στο αστικό ή το ποινικό δίκαιο κατά περίπτωση.

Ειδικό θέμα σχετικό με την ελευθερία συνιστά η απαγόρευση έκδοσης αλλοδαπού που προβλέπεται στο άρθρο 5 παρ. 2 «απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας», με λόγο άρσης της απαγόρευσης μόνο τη συναίνεση αυτού.

Προστασία της ζωής

Το δικαίωμα στη ζωή συνιστά ένα υπέρτατο αγαθό με καθοριστική σημασία για το όλο σύστημα των θεμελιωδών δικαιωμάτων και προστατεύεται τόσο σε συνταγματικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Συγκεκριμένα, το άρθρο 5 παρά. 2 του Συντάγματος προβλέπει ότι «όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων», το άρθρο 7 παρά. 3 εδ.β' « θανατική ποινή δεν επιβάλλεται, εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπονται στο νόμο για κακουργήματα που τελούνται σε καιρό πολέμου και σχετίζονται με αυτόν» καθώς και το άρθρο 5 παρά. 1 όπου γίνεται λόγος για τη συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή. Επιπλέον, σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, η προστασία της ζωής ρυθμίζεται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948) στο άρθρο 3, στο Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων του ΟΗΕ (1966) στο άρθρο 6 και, τέλος, στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο άρθρο 2 παρά.1.

Η εκτενής αυτή και ενισχυμένη προστασία που απολαμβάνει η ανθρώπινη ζωή σκιαγραφεί και την πρωταρχική της σημασία καθώς αποτελεί αναγκαία συνέπεια του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας.

Η ζωή προστατεύεται ως βιολογικό φαινόμενο, ως φυσικό αγαθό και όχι ως κοινωνικό φαινόμενο, συνιστά δε μητρικό δικαίωμα καθώς αποτελεί αυτονόητη προϋπόθεση όλων των άλλων δικαιωμάτων αν και δεν εντάσσεται στον κλασικό κατάλογο των ατομικών δικαιωμάτων. Παράλληλα, η προστασία της ανθρώπινης ζωής αποτελεί αντικειμενικό κανόνα δικαίου και είναι απόλυτη και απεριόριστη.⁷⁵Ειδικότερα, προστατεύεται κάθε μορφή ζωής, όχι μόνο η «πλήρης», άρα και η ζωή του κυοφορούμενου ή των εγκεφαλικά νεκρών, η προστασία αυτή παρέχεται *erga omnes* και είναι ανεπίδεκτη διακρίσεων επί τη βάση της εθνικότητας, της γλώσσας, των θρησκευτικών ή πολιτικών

⁷⁵ Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π., σελ. 53

πεποιθήσεων, όπως ρητά ορίζει το Σύνταγμα στο άρθρο 5 παρά. 2. Ζήτημα αφαίρεσης της ζωής ανακύπτει μόνο σε ειδικές περιπτώσεις όπως η εμπόλεμη κατάσταση, η άμυνα και η θεμιτή διακοπή της εγκυμοσύνης.

Επιπροσθέτως, το δικαίωμα στη ζωή φέρει προστατευτικό περιεχόμενο, οριζόμενο ρητά από το Σύνταγμα που κάνει λόγο για «προστασία» της ζωής, της τιμής κλπ. Η δε προστατευτική αξίωση του ατόμου « συνίσταται στην ενεργοποίηση του κράτους για τη λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων για την προστασία της ζωής».⁷⁶ Ταυτόχρονα, το δικαίωμα στη ζωή εμφανίζει και αμυντικό περιεχόμενο με αποδέκτες της αμυντικής αξίωσης τόσο την κρατική όσο και την ιδιωτική εξουσία, με αποτέλεσμα το *erga omnes* στρεφόμενο δικαίωμα να τριτενεργεί . Αντίθετη άποψη υποστηρίζει πως στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών το λόγο έχει το ποινικό και ιδιωτικό δίκαιο και μόνο και συνεπώς αποκλείεται η τριτενέργεια.⁷⁷ Τέλος, υποστηρίζεται⁷⁸ πως το εν λόγω δικαίωμα, παρά τη μη ρητή σχετική πρόβλεψη έχει και διασφαλιστικό περιεχόμενο με το συντακτικό νομοθέτη να αναγνωρίζει ένα δικαίωμα επιβίωσης με μία άρρητη επιταγή παροχής των στοιχειωδών μέσων διαβίωσης στον άνθρωπο. Τούτο προκύπτει κατά συνδυασμό των άρθρων 2 παρ.1, 5 παρ.2, 7 παρ. 3, 21 και 25 παρ.4.

Ολοκληρώνοντας, το δικαίωμα στη ζωή αν και ρυθμιζόμενο ως ανεπιφύλακτο είναι επιδεκτικό ορισμένων περιορισμών :

- Άρθρο 7 παρ.3 εδ. Β', όπου επιτρέπεται κατ'εξαίρεση η θανατική ποινή για κακουργήματα προβλεπόμενα από το νόμο τελούμενα σε καιρό πολέμου και σχετιζόμενα με αυτόν.(ν.2287/1995)
- Άρθρο 4 παρ. 6 , καθώς το στρατιωτικό καθήκον οδηγεί στη θέση σε κίνδυνο της ζωής του αμυνόμενου υπέρ της πατρίδας.
- Άρθρο 5 παρ. 2 εδ.β'που επιφυλάσσει εξαιρέσεις προβλεπόμενες από το διεθνές δίκαιο.

⁷⁶ Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π., σελ. 55

⁷⁷ Δαγτόγλου Π, ό.π., σελ. 239

⁷⁸ Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π., σελ. 55-56

Προσωπική ασφάλεια

Αυτονόητη συνέπεια της ελευθερίας του ανθρώπου είναι η διασφάλιση της προσωπικής του ασφάλειας, η οποία και πραγματώνεται με μια σειρά από διατάξεις που αποσκοπούν στην προστασία του ατόμου από αυθαίρετες κρατικές ενέργειες στο πλαίσιο της ποινικής δίωξης.

Η προστασία της προσωπικής ασφάλειας διακρίνεται σε προστασία από αυθαίρετη καταδίωξη, σύλληψη, φυλάκιση και οποιοδήποτε άλλο περιορισμό της φυσικής ελευθερίας και ρυθμίζεται από τα άρθρα 5 παρ.3 και 6, και σε προστασία που αφορά την άσκηση της ποινικής αγωγής, την ποινική δίκη και την ποινή (άρθρο 7). Εν προκειμένω θα ασχοληθούμε με τη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 που κατοχυρώνει ανεπιφύλακτο συνταγματικό δικαίωμα και προβλέπει τα εξής: «κανένας δε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προφυλάκιση».

Με τον όρο σύλληψη νοείται « η υπαγωγή φυσικού προσώπου στην κρατική εξουσία, η οποία συνεπάγεται τη στέρηση της ελευθερίας του»⁷⁹, διενεργείται από τα συντεταγμένα κρατικά όργανα και δε συνιστά απλό περιορισμό της ελευθερίας του συλλαμβανομένου. Με τον όρο φυλάκιση νοείται « ο εγκλεισμός του προσώπου σε περικλειστο χώρο από το οποίο απαγορεύεται η έξοδός του»⁸⁰, με ευρεία μάλιστα έννοια περιλαμβάνουσα κάθε μορφή στέρησης της ελευθερίας ανεξάρτητα από τον ειδικότερο χαρακτήρα της.

Προϋποθέσεις του επιτρεπτού της σύλληψης ή της προφυλάκισης, όπως αυτές σκιαγραφήθηκαν αμέσως παραπάνω :

- Ύπαρξη δικαστικού εντάλματος που εκδίδεται από τον αρμόδιο δικαστή,

⁷⁹ Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π., σελ. 283

⁸⁰ Δημητρόπουλος Ανδρ. ό.π., σελ. 284

- Το ένταλμα να είναι δικαιολογημένο. Τα άρθρα 276 παρ. 3 και 283 παρ. 3 του Κ.Ποιν.Δ προσδιορίζουν το περιεχόμενο του δικαστικού εντάλματος και,
- Επίδοση του εντάλματος κατά τη στιγμή της σύλληψης ή της προφυλάκισης, ώστε να μην καταστρατηγείται η συνταγματική επιταγή της προγενέστερης έκδοσης του εντάλματος και ο συλλαμβανόμενος να λαμβάνει γνώση της αιτίας προσβολής της ελευθερίας του και να καθίσταται ικανός να προετοιμάσει την άμυνά του.

Δικαίωμα αμυντικό αλλά και προστατευτικό κατά μία άποψη τριτενεργεί, κατά άλλη όχι και οι σχετικές ποινικές διατάξεις(322 επόμ.) επιλαμβάνονται τα της ρύθμισης των διαπροσωπικών σχέσεων.⁸¹

⁸¹ Δημητρόπουλος Ανδρ. , ό.π., σελ. 289-290 , Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 280

Σωματική και ψυχική ακεραιότητα

Το άρθρο 7 παρ. 2 κατοχυρώνει ένα αμυντικό δικαίωμα στρεφόμενο κατά του κράτους που αφορά την ατομική υγεία των ανθρώπων. Ορίζει συγκεκριμένα ότι : «τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται όπως νόμος ορίζει». Μαζί με τις διατάξεις των άρθρων 5 παρ.5 και 21 παρ. 3, ο συντακτικός νομοθέτης θεσπίζει το δικαίωμα του καθενός στην υγεία, δικαίωμα με χαρακτήρα αμυντικό, προστατευτικό αλλά και διασφαλιστικό⁸² στο πλαίσιο ενός κοινωνικού κράτους δικαίου. Η σωματική και ψυχική ακεραιότητα προστατεύεται επιπλέον από το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αλλά και από διεθνείς συμβάσεις που απαγορεύουν τα βασανιστήρια.

Κατά το νομοθετικό ορισμό που περιέχεται στο άρθρο 137 Α Π.Κ, βασανιστήρια συνιστούν « κάθε μεθοδευμένη πρόκληση έντονου σωματικού πόνου ή σωματικής εξάντλησης επικίνδυνης για την υγεία ή ψυχικού πόνου ικανού να επιφέρει σοβαρή ψυχική βλάβη, καθώς και κάθε παράνομη χρησιμοποίηση χημικών, ναρκωτικών ή άλλων φυσικών ή τεχνικών μέσων με σκοπό να κάμψουν τη βούληση του θύματος».

Εκτός από τα βασανιστήρια – που δύνανται να μην αφήνουν ίχνη στο σώμα ή την υγεία του παθόντος, απαγορεύεται συνταγματικά και η πρόκληση σωματικών κακώσεων ή βλαβών της υγείας ακόμα και όταν δεν προκαλούν πόνο. Ψυχολογική βία συνιστά η κάθε μορφή ψυχολογικού καταναγκασμού. Στην ίδια απαγόρευση υπάγεται σύμφωνα με τη συνταγματική διάταξη «και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας» ,έστω δηλαδή και αν δεν πρόκειται για βασανιστήριο, σωματική κάκωση ή βλάβη της υγείας, οπότε οι προαναφερόμενες απαγορεύσεις επιτελούν ενδεικτική λειτουργία.

⁸² Δημητρόπουλος Ανδρ. , ό.π., σελ 61-63

Το δικαίωμα της σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας κατοχυρώνεται μεν ως ανεπιφύλακτο, δύναται όμως να περιοριστεί σε περίπτωση ειδικής και συγκεκριμένης συναίνεσης του ατόμου(με την επιφύλαξη της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας), καθώς επίσης και για λόγους που αφορούν τη ζωή ή την υγεία άλλων ή ακόμα για λόγους δημόσιας υγείας ή ασφάλειας. Στην πραγματικότητα πρόκειται για εξαιρετικές περιπτώσεις όπου λαμβάνει χώρα στάθμιση αγαθών, όπως για παράδειγμα όταν για λόγους δημόσιας υγείας καθίσταται αναγκαίος ο εμβολιασμός.

Δικαίωμα νόμιμου δικαστή

Το άρθρο 8 κατοχυρώνει την ουσιαστική και αντικειμενική απονομή δικαιοσύνης ορίζοντας έναν αντικειμενικό κανόνα δικαίου και ταυτόχρονα ένα ατομικό δικαίωμα των διαδίκων καθώς προβλέπει ότι «κανένας δε στερείται χωρίς τη θέλησή του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος. Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν». Το ΣτΕ τονίζει ότι «η αρχή του νόμιμου δικαστή... δεν αποτελεί μόνο ατομικό δικαίωμα αλλά και θεσμική εγγύηση λειτουργίας των Δικαστηρίων»⁸³. Πρόκειται για μία αρχή που αν και ιστορικά συνδέεται με την ποινική δίκη, καλύπτει την απονομή δικαιοσύνης στο σύνολό της⁸⁴, άρα και την πολιτική, διοικητική δίκη αλλά και την πειθαρχική διαδικασία.

Σκοπός της διάταξης είναι η εξασφάλιση της αντικειμενικότητας και της αμεροληψίας κατά την απονομή δικαιοσύνης, αρχές που επιτάσσουν τον ορισμό δικαστή γενικά και εκ των προτέρων από το νόμο. Συγκεκριμένα, ο καθορισμός του αρμόδιου δικαστηρίου πρέπει, με βάση την επιταγή του άρθρου 8, να γίνεται κατά γενικές και αφηρημένες κατηγορίες και με κριτήρια άσχετα προς τις δικαζόμενες υποθέσεις και παράλληλα την ίδια λογική πρέπει να ακολουθεί και ο καθορισμός των δικαστών.

Η αφαίρεση του δικαστή δεν επιτρέπεται ούτε μετά την έναρξη της δίκης όπως προκύπτει από τον ΚποΛΔ (άρθρα 8, 188). Επιπλέον, με τη συγκατάθεση των διαδίκων («χωρίς τη θέλησή του») δεν μπορεί να μεταβληθεί ο κανονισμός αρμοδιότητας των δικαστηρίων, καθώς αυτός αποτελεί κανόνα δημοσίου δικαίου, αλλά είναι δυνατή η ανάθεση της υπόθεσης σε διαιτητικό όργανο, πάντα όμως με τη θέληση των διαδίκων, ποτέ εξαναγκαστικά.

Το δεύτερο εδάφιο του άρθρου εκφράζει αποφαστικά το περιεχόμενο του πρώτου απαγορεύοντας τη σύσταση δικαστικών επιτροπών και εκτάκτων δικαστηρίων. Οι πρώτες αντίκεινται ήδη στις γενικές διατάξεις των άρθρων 26 παρ. 3 και 87 παρ. 1 που επιφυλάσσουν την άσκηση της δικαστικής

⁸³ ΣτΕ 2152/1993, (Ολ.), Το Σ 1994, 117 (120)

⁸⁴ Μάνεσης Αρ., ό.π., σελ. 214

λειτουργίας σε τακτικούς δικαστές που απολαμβάνουν προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας, τα δεύτερα συνίστανται ad hoc και εκ των υστέρων οπότε εμπίπτουν στην απαγόρευση που εξαγγέλει το πρώτο εδάφιο.

Απαραβίαστο της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής

Κατά το άρθρο 9 παρ. 1 εδ.β΄ του Συντάγματος, «η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη». Πρόκειται για μία αντικειμενική αρχή του Συντάγματος και για ένα ατομικό δικαίωμα με αμυντικό και προστατευτικό περιεχόμενο, το οποίο μάλιστα είναι ευρύτερο από το δικαίωμα του ασύλου της κατοικίας καθώς καταλαμβάνει και απαγορεύει κάθε μορφή επέμβασης στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή. Πρόκειται συνεπώς για μία διάταξη που επιτάσσει την αποχή του κράτους- κατά άλλη άποψη σύμφωνα με την οποία το εν λόγω δικαίωμα τριτενεργεί, και των ιδιωτών-⁸⁵ από κάθε εισβολή στη σφαίρα της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του ατόμου.

Η αρχή του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής συνεπάγεται την αναγνώριση εκ μέρους της έννομης τάξης ενός πυρήνα δραστηριοτήτων που οφείλει να διαφυλάσσεται από κάθε μορφή δημοσιοποίησης. Η έννοια της ιδιωτικής ζωής μπορεί είτε να νοηθεί ως ατομική ζωή αντιδιατελλόμενη έτσι προς την οικογενειακή ζωή είτε ως υπερκείμενη έννοια περιλαμβάνουσα την τελευταία.

Το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα ως απαραβίαστο(περιορισμός αναφύεται μόνο προκειμένου για το άσυλο της κατοικίας), καταλαμβάνοντας ωστόσο, όπερ και αυτονόητο, μόνο τις ενέργειες που εντάσσονται στο πεδίο της προστατευόμενης ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

⁸⁵ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 397 , αλλιώς : Δημητρόπουλος Ανδρ. ό.π., σελ. 154

Δικαίωμα της αναφοράς

Το άρθρο 10 παρ. 1 του Συντάγματος ορίζει ότι «καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα, τηρώντας τους νόμους του Κράτους να αναφέρονται εγγράφως στις αρχές, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να ενεργούν σύντομα κατά τις κείμενες διατάξεις και να απαντούν αιτιολογημένα σε εκείνον, που υπέβαλε την αναφορά, σύμφωνα με το νόμο». Θεσπίζεται έτσι μία αντικειμενική αρχή από την οποία προκύπτει το δικαίωμα του αναφέρεσθαι, δικαίωμα που εντάσσεται στον *status positivus* του ατόμου.

Συγκεκριμένα, με τον όρο «αναφορά» νοείται κάθε έγγραφη ενέργεια του πολίτη ανεξάρτητα από το περιεχόμενό της, με μόνη εξαίρεση την αίτηση παροχής πληροφοριών η οποία δε χαρακτηρίζεται ως αναφορά και ρυθμίζεται ειδικά στην παρ.3 . Αποδέκτης της αναφοράς είναι, σύμφωνα με τη συνταγματική διάταξη, οι «αρχές», στις οποίες εντάσσεται κατεξοχήν η διοίκηση αλλά και η δικαιοσύνη.

Υποχρέωση των αρχών αποτελεί η ανάληψη δράσης εκ μέρους τους και μάλιστα σύντομα και σύννομα καθώς και η κατόπιν της ολοκλήρωσης των απαιτούμενων ενεργειών, αιτιολογημένη απάντηση σε εκείνον που υπέβαλε την αναφορά. Τα σχετικά θέματα ρυθμίζονται από το ΝΔ 796/1971 άρθρο 4.

Δικαιούχοι του δικαιώματος είναι όλοι οι ενδιαφερόμενοι («καθένας»), και το δικαίωμα δε δύναται να περιοριστεί επί της ουσίας του νομοθετικά. Μόνος περιορισμός αναφέρεται σε μια ειδική περίπτωση εξουσιαστικής σχέσης όσον αφορά στους δημοσίους υπαλλήλους και τους στρατιωτικούς, και αυτός όμως μόνο εφ'όσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 29 παρ.3 του Συντάγματος που απαγορεύει τις « οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος».⁸⁶

⁸⁶ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 1380

Δικαίωμα συνάθροισης

Στο άρθρο 11 του συντάγματος κατοχυρώνεται ένας θεσμός συνυφασμένος με την ίδια την ουσία της δημοκρατίας και συνιστά θεμελιώδη αρχή που διατρέχει τη σύνολη έννομη τάξη. Παράλληλα κατοχυρώνεται και ως δικαίωμα το οποίο ανήκει μάλιστα στον «κλασικό κατάλογο των παραδοσιακών ατομικών ελευθεριών»⁸⁷, προστατεύεται δε και από το άρθρο 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Σύμφωνα λοιπόν με τη διάταξη, «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα», «μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν».

Το εν λόγω δικαίωμα έχει ως φορείς, όπως προκύπτει και από τη διατύπωση της σχετικής διάταξης κατ'αρχήν τους Έλληνες πολίτες, κατά εφαρμογή όμως της Διεθνούς Σύμβασης της Ρώμης αναγνωρίζεται- σε περιορισμένη όμως έκταση λόγω του πολιτικού χαρακτήρα του- και στους αλλοδαπούς.

Παρουσιάζει αμυντικό αλλά και προστατευτικό χαρακτήρα κατά του κράτους που υποχρεούται όχι μόνο σε παράλειψη κάθε ενέργειας που θα παρεμπόδιζε την άσκηση του δικαιώματος αλλά και σε λήψη μέτρων ώστε αυτή να καθίσταται ακώλυτη. Παράλληλα το δικαίωμα στρέφεται και κατά των τρίτων είτε ως άτομα είτε ως κοινωνικές δυνάμεις. Υποστηρίζεται και η αντίθετη άποψη.⁸⁸ Χαρακτηριστικό δε είναι το διεκδικητικό περιεχόμενο που το δικαίωμα, ως εντασσόμενο στη συλλογική δράση, παρουσιάζει καθώς η άσκησή του κατατείνει όχι στην ικανοποίηση του ίδιου αλλά ετέρου τινός δικαιώματος.

Το δικαίωμα της συνάθροισης υπόκειται στον εννοιολογικό προσδιορισμό όπως αυτός χαράσσεται από το ίδιο το σύνταγμα καθώς

⁸⁷ Δημητρόπουλος Ανδρ. ό.π., σελ. 208

⁸⁸ Δημητρόπουλος Ανδρ. ό.π., σελ. 210, Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 839

προστατεύεται μόνο οι ειρηνικές και άοπλες συναθροίσεις. Παράλληλα, προβλέπονται και δύο περιορισμοί:

- Παρουσία αστυνομίας : πρόκειται για περιορισμό ρητά προβλεπόμενο από το Σύνταγμα και επιτρεπόμενο μόνο προκειμένου για τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις.
- Απαγόρευση της συνάθροισης : πρόκειται επίσης περί ρητού περιορισμού που ανακύπτει μόνο για τους λόγους που αναφέρει το Σύνταγμα, δηλαδή η δημόσια ασφάλεια και η διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, η δε επιφύλαξη υπέρ του νόμου αφορά μόνο τον καθορισμό των λεπτομερειών και όχι την προσθήκη επιπλέον λόγων.

Θρησκευτική ελευθερία

Το άρθρο 13 του Συντάγματος ρυθμίζει την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και της θρησκείας. Το ίδιο θέμα αποτελεί αντικείμενο ρύθμισης και προστασίας του άρθρου 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καθώς και του άρθρου 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Εμείς θα ασχοληθούμε με την παρ.1 του άρθρου 13 που κατοχυρώνει ανεπιφύλακτο συνταγματικό δικαίωμα και προβλέπει ότι « η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός». Σημειωτέον, πως κατά το άρθρο 5 παρ. 2 « όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση... θρησκευτικών... πεποιθήσεων».

Παρατηρούμε με βάση τα παραπάνω ότι ο συντακτικός νομοθέτης προστατεύει ταυτόχρονα τη θρησκεία και την ισότητα, και θεσπίζει στην παρ. 1 εδ.β' του άρθρου 13 την απαγόρευση των θρησκευτικών διακρίσεων. Έτσι, θρησκευτική ελευθερία και θρησκευτική ισότητα αποτελούν τα μητρικά θεμελιώδη δικαιώματα από τα οποία εκπηγάζουν τα ειδικότερα θρησκευτικά δικαιώματα.⁸⁹

Το Σύνταγμα ορίζει ότι « η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη». Η δε θρησκευτική συνείδηση παρουσιάζει εσωτερική, (ενδιάθετη κατάσταση, πίστη) και εξωτερική συνιστώσα (εκδήλωση της πίστης με λόγο ή έργο). Με την κατοχύρωση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης προστατεύονται και οι δύο αυτές πλευρές της.

Το δικαίωμα παρέχει αμυντική αξίωση ενός εκάστου τόσο κατά του κράτους όσο και οποιουδήποτε τρίτου (δικαίωμα απόλυτο, διατυπώνεται και

⁸⁹ Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π., σελ. 122-123

η αντίθετη άποψη⁹⁰), αλλά φέρει και προστατευτικό περιεχόμενο που παρέχει αξίωση όχι μόνο σεβασμού αλλά και προστασίας της θρησκευτικής ζωής.

Τέλος, η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης κατοχυρώνεται ως ανεπιφύλακτο συνταγματικό δικαίωμα, όχι όμως χωρίς καθόλου όρια και έτσι στο πλαίσιο της συστηματικής ερμηνείας του Συντάγματος(βλ. παραπάνω) προσδιορίζεται το ακριβές πεδίο προστασίας της, το οποίο προκύπτει και από τα όρια που χαράσσουν άλλα συνταγματικά έννομα αγαθά (βλ. παιδεία).⁹¹

⁹⁰ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 471

⁹¹ Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 91

Ελευθερία της τέχνης

Η τέχνη από κοινού με τη επιστήμη αποτελούν δύο κύριες εκφάνσεις της πνευματικής ζωής του ανθρώπου και έχουν αναχθεί αμφότερες σε συνταγματικά κατοχυρωμένα έννομα αγαθά. Στην παρούσα παράγραφο θα ασχοληθούμε με την πρώτη. Το άρθρο 16 θεσπίζει : « η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες, η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους». Πρόκειται για μία αντικειμενική αρχή του δικαίου από την οποία απορρέουν ατομικά δικαιώματα.

Ο όρος « τέχνη» δεν ορίζεται συνταγματικά και δεν επικρατεί ομοφωνία ως προς τον πλέον προσήκοντα ορισμό. Με την ευρύτερη έννοια του όρου τέχνη είναι « η περί του ωραίου αντίληψη , όπως αυτή εκφράζεται σε ανθρώπινο δημιούργημα»⁹². Ας επισημανθεί ότι με τη σχετική συνταγματική διάταξη προστατεύεται κάθε μορφή τέχνης ανεξάρτητα από μορφή , τεχνοτροπία, γενικότερη καλλιτεχνική κατεύθυνση.

Ως προς το περιεχόμενο της ελευθερίας της τέχνης, οφείλουμε να επισημάνουμε πως περιλαμβάνει την ελευθερία της καλλιτεχνικής συνείδησης, την ελευθερία της καλλιτεχνικής έκφρασης είτε αυτή λαμβάνει χώρα μέσω διδασκαλίας, «στράτευσης» σε ορισμένη τεχνοτροπία ή μέσω της ίδιας της καλλιτεχνικής δημιουργίας και την ελευθερία διάδοσης της τέχνης που με τη σειρά της αναλύεται στην ελευθερία παρουσιάσεως των έργων στο κοινό, στη δυνατότητα του τελευταίου να έχει πρόσβαση καθώς και στην ελευθερία αποστολής και πώλησης των έργων τέχνης. Στην ελευθερία της τέχνης εντάσσεται ασφαλώς η απαγόρευση του εξαναγκασμού της καλλιτεχνικής δημιουργίας.⁹³

Το δικαίωμα της ελευθερίας της τέχνης παρουσιάζει εκτός από αμυντικό και προστατευτικό αλλά και διεκδικητικό χαρακτήρα. Η διασφαλιστική διάσταση του δικαιώματος προκύπτει από την παρ.1 εδ.α΄ του άρθρου 13 κατά το οποίο « η ανάπτυξη και προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του

⁹² Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π., σελ. 113

⁹³ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 738

Κράτους», που επιβάλλει στο κράτος μία ορισμένη πολιτιστική πολιτική εκτιμήσεως και προώθησης της τέχνης. Κατά μία άποψη η ελευθερία της τέχνης στρέφεται ενάντια στο κράτος και μόνο, κατά άλλη αναπτύσσει τριτενέργεια.⁹⁴

Φορείς του εν λόγω δικαιώματος είναι καταρχήν φυσικά αλλά και νομικά πρόσωπα, και συγκεκριμένα τόσο οι καλλιτεχνικοί δημιουργοί όσο και το κοινό τους.

Το δικαίωμα της ελευθερίας της τέχνης κατοχυρώνεται ως ανεπιφύλακτο, υπόκειται όμως στους περιορισμούς που διαγράφονται από τους γενικούς νόμους του κράτους, τα δικαιώματα των τρίτων, την προσωπικότητα, την τιμή τους. Δεν πρόκειται για ανεξέλεγκτο δικαίωμα με ελευθερία να εξίσκνεται μέχρι ασυδοσίας. Σε περίπτωση σύγκρουσής του με δικαιώματα τρίτων εφαρμόζεται η μέθοδος της πρακτικής εναρμόνισης (όπως αναλύθηκε στο πρώτο μέρος της εργασίας).

⁹⁴ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 743, Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π., σελ. 115

Ελευθερία επιστήμης, έρευνας και διδασκαλίας

Το άρθρο 16 παρ. 1 προβλέπει ότι : « η τέχνη, η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες, η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους».

Η ελευθερία της επιστήμης περιλαμβάνει την ελευθερία επιλογής και ενασχολήσεως με οποιοδήποτε επιστημονικό θέμα. Επιπλέον, περιλαμβάνει την ελευθερία της επιστημονικής γνώμης υπό τη μορφή τόσο της διαμόρφωσης όσο και της διάδοσης. Η ελευθερία της έρευνας συνεπάγεται πως δεν υπάρχει αντικείμενο που να εξαιρείται αυτής, τα πάντα μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο έρευνας. Η ελευθερία αυτή αναλύεται περαιτέρω σε ελευθερία επιλογής του αντικειμένου αλλά και της μεθόδου της έρευνας, καθώς και την ελευθερία κοινοποίησης των πορισμάτων αυτής. Η ελευθερία της διδασκαλίας, τέλος, περιλαμβάνει την ελευθερία «καθορισμού των όρων της διδασκαλίας»⁹⁵, δηλαδή του διδασκόμενου θέματος, της , μεθόδου, του ακροατηρίου, του χρόνου, του τόπου κλπ. Υποστηρίζεται πως η ελευθερία της διδασκαλίας του άρθρου 16 παρ. 1 αφορά μόνο τη διδασκαλία πανεπιστημιακού επιπέδου, και όχι εκείνη της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης που ακολουθεί δεσμευτικές οδηγίες.⁹⁶

Φορείς του δικαιώματος είναι όλα ανεξαιρέτως τα φυσικά πρόσωπα, όσο και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου.⁹⁷

Το δικαίωμα στην έρευνα, την επιστήμη και τη διδασκαλία κατοχυρώνεται ως ανεπιφύλακτο συνταγματικό δικαίωμα, υπόκειται όμως και αυτό στους γενικούς κανόνες που διέπουν το δικαίικό οικοδόμημα και συντελούν στην ευρυθμία της κοινωνικής ζωής, και θέτουν περιορισμούς αρκεί οι τελευταίοι να η δυσχεραίνουν δυσανάλογα την επιστημονική έρευνα και διδασκαλία. Προς τούτη την κατεύθυνση, ο Π.Κ στο άρθρο 367 προβλέπει ότι «δεν αποτελούν άδικη πράξη... οι εκδηλώσεις που γίνονται... από άλλο δικαιολογημένο

⁹⁵ Δαγτόγλου Π, ό.π., σελ. 755

⁹⁶ Μάνεσης Αρ. , Η Συνταγματική Προστασία της Ακαδημαϊκής Ελευθερίας, «Ο Πολίτης» , 1971 σελ.22

⁹⁷ ΣτΕ 14/1988 Ολ./ 1043/1989 Τμ. Δ', Το Σ 1989, 308 (309)

συμφέρον», στο οποίο εντάσσεται και η άσκηση επιστημονικής έρευνας και διδασκαλίας, που δεν πρέπει να περιορίζεται υπέρμετρα από την ποινική προστασία της τιμής.

Ελευθερία της παιδείας

Στο άρθρο 16 παρ.4 εδ.α΄ του Συντάγματος κατοχυρώνεται η ελευθερία της παιδείας ως σύνολο θεσμών και ως υποκειμενικό δικαίωμα. Θεσπίζεται σχετικά ότι «όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια».

Με τον όρο «παιδεία» νοείται από το συντακτικό νομοθέτη η εκπαίδευση όπως αυτή παρέχεται από το εκπαιδευτικό σύστημα. Η ελευθερία της παιδείας τελεί σε άρρηκτο σύνδεσμο με την ελευθερία του πνευματικού χώρου εν γένει, όπως αυτή κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα. Περιλαμβάνει τόσο την ελευθερία γνώσης όσο και την ελευθερία μετάδοσης της γνώσης. Παράλληλα εμφανίζει θετικό περιεχόμενο, καθώς ο δικαιούχος αποφασίζει ελεύθερα αν θα εκπαιδευτεί και ποιο θα είναι το περιεχόμενο των σπουδών του αλλά και αρνητικό καθώς μπορεί να απέχει από την παιδεία, περιεχόμενο που ωστόσο κάμπτεται από την υποχρέωση φοίτησης για όχι λιγότερα από εννέα χρόνια.

Φορείς του δικαιώματος είναι όπως προκύπτει και από το γράμμα της διάταξης οι Έλληνες πολίτες καθώς επίσης και νομικά πρόσωπα και ενώσεις προσώπων.

Το δικαίωμα στην παιδεία είναι αμυντικό με το κράτος να υποχρεούται στην παράλειψη κάθε ενέργειας που θα παρακώλυε την άσκησή του, προστατευτικό, καθώς από την ίδια τη διάταξη η παιδεία ανάγεται σε βασικό σκοπό του κράτους αλλά και διασφαλιστικό, πράγμα που προκύπτει αφ'ενός από την πρόβλεψη δωρεάν παιδείας σε όλες τις βαθμίδες της αλλά και από το εδ.β΄ που προβλέπει ότι « το κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται , καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία.

Δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης

Το άρθρο 20 παρ.2 προβλέπει ότι : « το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης του ενδιαφερομένου ισχύει και για κάθε διοικητική ενέργεια ή μέτρο που λαμβάνεται σε βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του» και έτσι επεκτείνεται η εμβέλεια της αρχής αυτής από τη δικαστική (άρθρο 20 παρ.1) και στη διοικητική διαδικασία. Προηγούμενη ακρόαση δεν απαιτείται στις ακόλουθες περιπτώσεις:

- Όταν τα δικαιώματα ή τα συμφέροντα τινός προσώπου θίγονται από κοινό νόμο
- Όταν τα δικαιώματα ή τα συμφέροντα τινός προσώπου θίγονται από κανονιστικές πράξεις της διοίκησης
- Όταν πρόκειται για διοικητικές ενέργειες που αποτελούν τμήμα της προδικασίας της ποινικής δίκης.

Σε όλες τις λοιπές περιπτώσεις, δηλαδή προκειμένου για «κάθε διοικητική ενέργεια ή μέτρο» με ατομικό χαρακτήρα, η υποχρέωση προηγούμενης ακρόασης επιβάλλεται απ'ευθείας από το Σύνταγμα. Το ΣΤΕ εφαρμόζει άμεσα το οικείο άρθρο.⁹⁸ Η τήρηση της εν λόγω διαδικασίας προβλέπεται και από τον Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας με ποινή ακυρότητας των αποφάσεων της διοίκησης σε περίπτωση παράλειψής της.

Σκοπός της διάταξης αυτής που κατοχυρώνει αφ'ενός ατομικό δικαίωμα του ιδιώτη, αφ'ετέρου κανόνα της διοικητικής διαδικασίας είναι από τη μία πλευρά η παροχή δυνατότητας στον ενδιαφερόμενο να διαφυλάξει τα συμφέροντά του και από την άλλη η καλύτερη ενημέρωση της διοίκησης ώστε να καθίσταται περισσότερο αποτελεσματική.

Προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν προκειμένου να εφαρμοστεί η διαδικασία της προηγούμενης ακρόασης είναι η πρόκληση θετικής βλάβης στα δικαιώματα ή συμφέροντα του ενδιαφερομένου, η βλάβη αυτή να τελεί σε αιτιώδη συνάφεια με το διοικητικό μέτρο ή ενέργεια, η διοίκηση να ενεργεί με

⁹⁸ ΣτΕ 657/1976 Το Σ , 1976, 474 , ΣτΕ 2078/1976 Το Σ 1976, 488

διακριτική ευχέρεια και όχι στο πλαίσιο δέσμιας αρμοδιότητας οπότε και δεν μπορεί να πράξει αντίθετα και εφόσον ο ενδιαφερόμενος δεν είχε ήδη την ευκαιρία να εκθέσει τις απόψεις του .

Αρκεί η πρόσκληση της διοίκησης προς τον ενδιαφερόμενο να εκθέσει προφορικά ή γραπτά τις απόψεις του, ώστε να ικανοποιηθεί η συνταγματική επιταγή. Δεν απαιτείται δηλαδή αν λάβει πράγματι χώρα η προηγούμενη ακρόαση.

Δικαιούχος καθίσταται κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο του οποίου τα δικαιώματα ή συμφέροντα διακυβεύονται, και μόνο αυτό. Υποστηρίζεται τόσο η τριτενέργειά του όσο και η αντίθετη άποψη.⁹⁹

Το δικαίωμα αυτό γνωρίζει περιορισμούς στις περιπτώσεις που η παράλειψη της προηγούμενης ακρόασης επιβάλλεται από τη φύση του λαμβανόμενου διοικητικού μέτρου, όπως συμβαίνει στα ελεγκτικής φύσεως διοικητικά μέτρα οπότε και το στοιχείο του αιφνιδιασμού είναι καθοριστικό. Το ίδιο ισχύει και προκειμένου για τα μέτρα διοικητικής εκτελέσεως αλλά και για λόγους υπαγορευόμενους από υπέρτερο δημόσιο συμφέρον, το οποίο μάλιστα τεκμαίρεται σε περιπτώσεις επείγοντος.

⁹⁹ Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 1394, Δημητρόπουλος Ανδρ., ό.π., σελ. 320

ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το θέμα που πραγματεύτηκε η παρούσα εργασία ήταν τα συνταγματικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται ως ανεπιφύλακτα. Τα δικαιώματα αυτά απολαμβάνουν αυξημένης συνταγματικής προστασίας ακριβώς διότι θεσπίζονται χωρίς επιφύλαξη υπέρ του νόμου, με αποτέλεσμα να μη δύναται ο κοινός νομοθέτης να επέμβει περιοριστικά, συρρικνώνοντας το πεδίο προστασίας των αντίστοιχων έννομων αγαθών.

Τα παραπάνω δε συνεπάγονται εντούτοις, για τους λόγους που επισημάνθηκαν και αναλύθηκαν στο πλαίσιο της εργασίας, τον ανεξέλεγκτο χαρακτήρα των δικαιωμάτων αυτών, τα οποία επίσης υπόκεινται σε περιορισμούς, χαρασσόμενους από τα δικαιώματα των τρίτων, οπότε και λαμβάνει χώρα η μέθοδος της πρακτικής εναρμόνισης, από το όλο δικαιοσύνη σύστημα που με τις ελευθερίες που κατοχυρώνει δεν κατοχυρώνει και ελευθερία κατάχρησης αυτών και ανυπακοής, καθώς και από το ίδιο το Σύνταγμα του οποίου η συστηματική ερμηνεία προσδιορίζει το εύρος προστασίας κάθε προβλεπόμενου δικαιώματος. Συμπεραίνουμε, πως κρίνεται σκόπιμη η χωριστή και κατά περίπτωση εξέταση του βεληνεκούς του κάθε δικαιώματος ώστε να επιτυγχάνεται η καλύτερη δυνατή εξισορρόπηση στο πλαίσιο της αρχής της ενότητας του Συντάγματος.

IMPORTANT CONCLUSIONS

The subject of the present paper concerns the constitutional rights that are protected as unreserved. These rights obtain increased constitutional protection exactly because they are enacted without a reservation as far as the non-constitutional legislation is concerned, which leads to the incapacity of the latter to intervene and pose restrictions that would restrain the protection of the correspondent right.

The former conclusion does not contribute, though, to a totally unrestricted basis of the rights concerned, and that is because of the reasons that were noted and analysed in the present paper. As a result they succumb to restrictions that emerge from the rights of other people, that arise the use of the method “practical harmonization”, from the system of rights as a whole, as the protection of certain rights does not legalise any misuse or disobedience, and last but not least, from the Constitution itself whose systematic interpreting leads to the definition of the width of protection of each right. According to these thoughts, we come to the conclusion that it is advisable to examine each right individually in order to define its constitutional protection in terms of the principle of the unity of the Constitution.

ΛΗΜΜΑΤΑ

Ατομικά δικαιώματα-personal rights, θεμελιώδη δικαιώματα-fundamental rights, ανεπιφύλακτα δικαιώματα-unreserved rights,εγγενείς περιορισμοί-innate restrictions, κοινωνικός περιορισμός-social restrictions, καταχρηστική άσκηση δικαιώματος-misuse of right, συνταγματικοί περιορισμοί-constitutional restrictions, επιφύλαξη νόμου-law reservation , όρια περιορισμών-limits of restrictions,πρακτική εναρμόνιση-practical harmonization, δίκαιη εξισορρόπηση-fair balancing, αξία του ανθρώπου- human value, ισότητα-equality, ισότητα φύλων-equality of sexes, φορολογική ισότητα-tax equality, στρατολογική ισότητα-equality of recruiting, ισότητα αμοιβής εργασίας-equality of work, ανάπτυξη προσωπικότητας-right of individuality, δικαίωμα ζωής-right of living, προσωπική ασφάλεια-personal security, σωματική και ψυχική ακεραιότητα-corporal and psychological integrity, νόμιμος δικαστής-lawful judge, ιδιωτική και οικογενειακή ζωή- private and family life, αναφορά- report, συνάθροιση-assemblage, θρησκευτική ελευθερία-freedom of religious believes, ελευθερία τέχνης-freedom of art, ελευθερία επιστήμης, έρευνας και διδασκαλίας-freedom of science, research and tuition, παιδεία-education, προηγούμενη ακρόαση-former hearing.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βεγλερής Φ., Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1982
- Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α΄ και Β΄, 2^η έκδ., Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2005.
- Δημητρόπουλος Ανδρ. Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Γ΄, Ημίτομος 1, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2005.
- Ο ίδιος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμ.3, Αθήνα 2005.
- Μάνεσης Αρ. Συνταγματικά Δικαιώματα, Ατομικές ελευθερίες, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1982
- Παντελής Α., Ζητήματα Συνταγματικών Επιφυλάξεων, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 1984
- Παπαδημητρίου , Η Συνταγματική Καθιέρωση της Δικαστικής Προστασίας, ανάπτυπο ΔΙΚΗΣ, 1982
- Ράικος Αθ. , Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, τόμ.2, 2^η έκδοση, εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα 2002
- Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. Γ΄, Θεμελιώδη δικαιώματα 1, Γενικό Μέρος, Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1988
- Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 2^η έκδ., Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2002

ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

ΣτΕ 811/1977 (Ολ), Το Σ (1977) φύση ατομικών δικαιωμάτων

ΣτΕ 2034/1978 (Ολ), Το Σ (1977) φύση ατομικών δικαιωμάτων

Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος

794/1976 Το Σ 3

289/1981 Το Σ 8

717/1985 Το Σ 12

ΣτΕ 4129/1980 Το Σ Ζ' 1981 προστασία πυρήνα ατομικού δικαιώματος

Α.Π 926/1979 (Ολ). ΕΕΝ, 1979 προστασία πυρήνα ατομικού δικαιώματος

ΣτΕ 2112/1984 αρχή αναλογικότητας

BverfGE 28 (261) περιορισμός ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων

ΕΑ 2676/1987, Το Σ 1988, 508 αρχή της ισότητας

Α.Π 5/88 (Ολ), Το Σ 1989,303 αρχή της ισότητας(επίδομα υπαλλήλων)

ΣτΕ 1016/1963, Ι. Σαρμάς αρχή της ισότητας (υπόθεση καθολικού μοναχού)

ΣτΕ 4290/1980 (Ολ) , Το Σ 1981, 290 αρχή της ισότητας(φορολογία ιπταμένων Ολυμπιακής)

Α.Π 1441/1984 (Ολ), Το Σ, 1985, 54 αρχή της ισότητας (επέκταση και στους αντιπροέδρους του Α.Π του επιδόματος σπουδών του ανώτερου διδακτικού προσωπικού)

Α.Π 1751/1994 (Ολ), Το Σ 1985, 517 αρχή της ισότητας (επέκταση και στους ανωτάτους δικαστικούς του επιδόματος χρήσης αυτοκινήτου των ανώτατων δημοσίων υπαλλήλων)

ΣτΕ 2435/97, Α' Τμ. ,Το Σ 1998, 570, αρχή της ισότητας (σύνταξη χήρου)

ΣτΕ 1030/1983, Ι. Σαρμάς ,αρχή της ισότητας (μεταγραφή πατέρα παιδιού<12 ετών από αλλοδαπό σε ημεδαπό παν/μιο

ΑΠ 520/1981, Τμ.Β',Το Σ 1982, 428 ισότητα αμοιβής εργασίας

ΑΠ 1634/1981, Τμ. Β' Το Σ 1982, 427 ισότητα αμοιβής εργασίας

ΣτΕ 2152/1993, (Ολ), Το Σ 1994,117 (120) δικαίωμα του νόμιμου δικαστή

ΣΤΕ 14/1988, (Ολ) / 1043/1989 Τμ. Δ', Το Σ 1989, 308 (309) ελευθερία
έρευνας, επιστήμης και διδασκαλίας

ΣΤΕ 657/1976, Το Σ, 1976, 474 / 2078/1976, Το Σ 1976, 488 προηγούμενη
ακρόαση